

Kisebbségben és Krisztus követésében

Vázlatpontok Márton Áron püspök
élettörténetéhez és eszméihez*

LÁSZLÓ VIRT

Living in minority and in following Christ. An outline to the life story and
beliefs of bishop Áron Márton

2-051(=511.141)(498)

94(=411.16)(498)"1944"

323.15(=511.141)(498)"19"

Keywords: The Hungarian Catholic Church in Romania. The efforts of Áron Márton for saving Jews. Persecution of church leaders under the communist regime. The so called "peace clergy": the reliable priests in the eyes of the state. Illegal church structures in the atheist Romania.

Ami az egyház történetében hiteles, az mindig a kicsikkel, kisemmizettekkel, az elnyomottakkal való közösségvállalást jelentette. Az egyház számára tehát a kisebbségi helyzet nem lehet természetellenes. Az egyház leghitelesebb állapotában mindig tudatosan hártotta el magától az uralmi pozíciókat, hogy „hatalma” ne (oly sokszor fizikai) erő legyen, hanem szellemi és lelki nagyság. (2Kor 12,10 és 13,9) A Saulból Pállá átalakult apostol névváltoztatása fejezi ki e különbséget legszebben; a *szaulosz* jelentése: ágaszkodó, magát riszáló; a *paulosz* jelentése: kicsi, apró, megszűnő.

Ha itt, a mai magyar nyelvterületen olyan személyt keresünk, aki saját életével jelképezi az egyháznak ezt a valós tekintélyét, akkor nehéz másra gondolni, mint Márton Áron erdélyi katolikus püspökre. Háromszoros kisebbséget vállalt ő. Mint romániai magyar, vállalta a nemzeti kisebbséget. Mint katolikus, vállalta a felekezeti kisebbséget a görögkeleti államvallás mellett. Hívó emberként pedig vállalta a világnézeti kisebbséget is a kommunizmus idején, mert a rábízott egyház autonómiáját megőrizve, semmilyen feltétellel nem egyezett ki az ateista államhatalommal. A világi hatalomtól való hasonló távolságtartást mutat az ókeresztény egyház a kereszténység első évszázadaiban; erről tanúskodnak a török hódoltság idején a hitet megőrző ferences barátok és protestáns prédikátorok; hasonló tanúságtevők azok is, akik a kommunizmus idején, Márton Áronhoz hasonlóan vállalták az üldöztetést, elhallgattatást.

Márton Áron 1896. augusztus 28-án a székelyföldi Csíkszentdomokoson született. Itt, a Keleti-Kárpátokban, a Hargita és a Csíki-havasok között, a kristálytisza hegyi levegővel szívta magába az egyértelműen tiszta, hamisságokkal *nem elegyített*, elvtelen alkudozásokra nem kapható élet követelményét. A Csíki-medencét övező hegyeket fenyőerdő borítja – és a fenyő ott áll Márton Áron püspöki címerében is. Az ég felé növekvő,

* Ezt az írást a szerző idegen nyelvű fordítás számára készítette, és korábbi, hasonló témájú műveit is felhasználta.

egyenes hajlíthatatlanságot fejezi ki ezzel, de egyúttal azt is, hogy a nép csak közösségben maradhat meg, a közösségtől elszakadt ember ugyanúgy elesik, ahogy a hegy-csúcsok felett végigzúgó vihar is a magányos fenyőt csavarja ki előbb. Szűkebb hazája a megpróbáltatások földje, ahol nem csak a széllel szemben keményíti meg magát az ember, hanem az összetörni akaró, embert próbáló sorssal szemben is. Ugyanakkor népe nem csak szilajságra, hanem pajkosan szelíd egymásba feledkezésre is képes. Márton Áron vonásain felfedezhetjük ezt a harmonikusan összesimuló kettősséget: erős szemöldöke és összeszorított keskeny szája a kemény akaratot, ugyanakkor barátságos, fürkésző tekintete – az erdélyi szépíró-újságíró Ruffy Péter szavaival – az énekesmadarak szelídségét mutatja.

Középiskolás korától – elsősorban édesapja hatására – papnak készült. Azonban olyan születési évjárat az övé, hogy érettségi vizsgájának ideje (1915) már az első világháborúra esett. Érettségi után azonnal behívták katonának, előbb altiszti kiképzést kapott, majd a háború végére hadnagyi rendfokozatot ért el. Katonaidejének legnagyobb részét a fronton, az első vonalban töltötte. Előbb Doberdónál harcolt, majd egy karlövés után az Ojtozi-szorost védte az Erdélyre támadó román hadsereg ellen. Ezután ismét az olasz front, az Isonzo és Piave vidéke következett, harcolt Asiago mellett, az Alpok déli oldalában is. A háború során összesen háromszor sebesült, az alá beosztott katonákkal teljes sorsközösségben élt.

A háború, a vérontás átmenetileg megakasztotta benne a papi hivatás gondolatát. 1919-ben és 1920-ban szülőfalujában dolgozott a családi gazdaságban, sokat olvasott magyarul és németül, mások mellett szociológiai műveket is. Közben gondolkodott sorsa felett, azon, hogy mi történt és mi történhetett volna vele, mi az Isten szándéka vele. Sorsa felett gondolkodva ismét a papi hivatás felé tájékozódott. 1920 szeptemberében levelet írt Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek, hogy felvenné-e papnövendékei sorába. A püspök válasza nem késik: „Tárt karokkal várlak, édes fiam.”

Papszentelésére 1924-ben került sor. Előbb székelyföldi káplán (Ditró és Gyergyószentmiklós), majd Marosvásárhelyre került a katolikus főgimnáziumba hittanárnak és kollégiumi prefektusnak. Felsős diákjait egyenrangú partnerként kezeli, önálló gondolkodást vár el tőlük, bármikor felkereshetik problémáikkal, kérdéseikkel. Marosvásárhely ekkor még 90%-ban magyarok által lakott város (kevés román és német lakossal), de a magyarok között több volt a református. A város lakossága a polgárosodásnak előrehaladt fokán állt, a korszakban már ismert szekularizációval, nem volt annyira magától értetődő az egyházhoz való kötődés, mint kápláni állomáshelyein. Marosvásárhely a párbeszéd és a megértés első iskolája volt a sokat tapasztalt és nyílt szellemű Márton Áron számára. Innen Nagyszebenbe került a katolikus árvaház tanulmányi felügyelőjének. Nagyszeben viszont ekkor még német többségű, a román lakosság arányszáma is magas, magyarok talán az ötödét adták a városnak. Itt a székhelye az erdélyi szász evangélikus püspöknek és az erdélyi román ortodox metropolitának. Ugyanakkor megismert egy másfajta erdélyi magyar életérzést is, mert a magyarok által lakott Székelyföldre képest a dél-erdélyi magyar szórványélet kiszolgáltatott helyzetet jelentett. Számára Nagyszeben volt a párbeszéd és a megértés második iskolája.

1930-ban Mailáth püspök titkára lett, így bekerült Gyulafehérvárra, a Szent István király által 1009-ben alapított püspökség székhelyére. Gyulafehérvár ekkorra már román többségű, de még jelentős magyar lakossággal. Két évig itt dolgozva betekintést

nyert az egyházi igazgatásba, látta a nagy püspökelőd küzdelmét az egyház és a magyar kisebbség jogaiért. Egy alkalommal, 1931-ben Rómába is elkísérte püspökét, aki bemutatta őt XI. Pius pápának. Mailáth Gusztáv Károly ekkor elmondhatta a pápának, hogy háborút viselt fiatal papja kiváló ifjúsági lelkipásztor, mert a pápa áldását adta Márton Áron ilyen törekvéseire. A sokat tapasztalt fiatal pap Mailáth püspök mellett azt tanulta meg, hogy az egyházi igazgatás nem hatalomgyakorlás, mert a püspök a legelső áldozatvállaló és a legelső lelkipásztor.

Püspöke 1932-ben, nyolcesztendőös lelkipásztori gyakorlattal, kolozsvári egyetemi lelkésznek nevezte ki Márton Áront, aki ekkor már többféle poszton is helytállt. Egyetemi lelkészként az volt a törekvése, hogy a katolikus egyetemi hallgatókból, a majdani katolikus értelmiségből öntudatos apostolokat neveljen, akik megszervezik a trianoni trauma után szétesett, reménytelenülé vált erdélyi magyar társadalom életét. Márton Áron – a II. vatikáni zsinat erdélyi előfutáraként – már a két világháború között tudta, hogy *a világi hívőnek önálló apostoli küldetése van*. Tudta, hogy a kereszténység csak akkor lesz életképes, ha az nem csak egy szelete az életnek, hanem az egész életet áthatja. Folyóiratot is alapított ahhoz, hogy elveit a legjobb hatásfokkal megvalósítsa. Az *Erdélyi Iskola* olyan katolikus tanügyi és népművelő folyóirat volt, mely a kisebbségi élet kereteit adottságként vállalta. Az volt a terve a folyóirattal, hogy egységes irányt adva megszervezze az Erdély-szerzte egymástól elszigetelten dolgozó, egymásról esetleg mit sem tudó tanárokat, tanítókat, papokat, kántorokat, akik hivatásuknál fogva felelősei az iskolai oktatásnak és nevelésnek, az iskolán kívüli népművelésnek, az egyházközségi lelkipásztori munkának és a szekularizált világban szükséges evangelizációnak. „A népünk felemelésére halaszthatatlanul szükséges munkát sokan sürgették és csináltak is. De jó szándékukkal vergődtek, segítség nélkül, egy irtózatossal állandóan szemben, magukra hagyottan elfáradtak s néha bizony a sorból ki is álltak. Az Erdélyi Iskola ezeknek az elszigetelt és az elhalás veszélyének kitett törekvéseknek állott szolgálatába. Nem kezdte, csak oldaluk mellé szegődött azoknak, akik önáltatás helyett már itt is dolgoztak.” (Márton 1934a)

A népben élő belső, természetes energiák személyiséget fejlesztő felszabadítására, közösséget építő munkába állítására törekedett. Ez volt a törekvése a korszak közép-kelet-európai népi értelmiségének, amit a művelődéstörténet is mutat. Hogy mit jelent a népben élő belső, természetes energiák felszabadítása, azt a közép-kelet-európai térség szellemi csúcsteljesítményeivel próbáljuk érzékeltetni. A magyar Bartók és Kodály magyar népzeneire építette fel a modern magyar zene katedrálisát. A román szociológus Dimitrie Gusti falumonográfiája az addig divatos pozitivisták információhalmazát elvetve, a szerves élet egységét látta meg a táj, a nép, a kultúra és az életmód között. A lengyel Stanislaw Reymont pedig regényben emelte európai kultúrává a lengyel népi életet. A német „völkisch” szó a Nyugat felé kisiklatta e fogalmat, de itt, Közép-Kelet-Európában tudjuk, hogy a népi gondolat szelíd, erőszakmentes, közösséget épít, és arra is képes, hogy népeket hangoljon egymásra. E gondolat, a mindenkori diktatúrákat elutasítva – akár kisebbségi helyzetben is – sok követőt vonzott Európának ezen a felén. E törekvés intézményes kereteit például a cserkészlet vagy a társadalmi mobilitást elősegítő népi kollégiumok és népfőiskolák jelentik, de a Nicolae Iorga által szervezett Valenii de Munte-i szabadegyetem is ide sorolható.

Márton Áron is ide tartozva (és itt az angol Basil Bernsteinhez is hasonlíthatom őt) a *saját értékekre* alapozta az erdélyi magyar társadalom polgárosodását. Azzal, hogy az európai kultúráként megjelenő népi értékekhez kötötte az egyház evangelizációs küldetését, a *saját területén megteremtette a nép és az értelmiség által egyaránt jól érthető modern lelkipásztori nyelvet*. Azt ismerte fel, hogy kisebbségi helyzetben a tudomány semmiképpen sem korlátozódhat a beavatottak szűk körére, hanem másokat is beavat, a népi kultúrát is a nemzeti kultúra áramkörébe vonja – vagyis a tudomány feladata az, hogy népműveléssé nemesedjék. A tudomány így laicizálódik, ami legfeljebb a sznobok számára lehet pejoratív jelentésű, hiszen a „laikus” (laikosz!) szó jelentése: *néphez tartozó*. Márton Áron folyóirata, az Erdélyi Iskola az evangelizáció szolgálatában a tudományt kötötte össze a népművelő igénnyel. Olyan tudósok dolgoztak ide, mint György Lajos irodalomtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, budapesti, majd kolozsvári egyetemi tanár, aki a művelődéstörténet, a népművelés és a kisebbségi életmód szintézisét alkotta meg; Domokos Pál Péter zenetudós, folklorista, pedagógus, a moldvai csángó magyar népzene felfedezője; vagy Venczel József szociológus, aki számára egységet alkotott a társadalomtörténet, a társadalomföldrajz és a matematikai statisztika, és aki egyaránt tanítványa, munkatársa tudott lenni Domokos Pál Péternek, Márton Áronnak és Dimitrie Gustinak.

Márton Áron nem csak szerkesztette az Erdélyi Iskolát, hanem az egyik legszorgalmasabb és nagyon jó tollú tanulmányírójának is bizonyult. Az első világháborúból sebesülten leszerelő hadnagy távol került a népet sújtó problémák erőszakos megoldásától, sokkal inkább az *erőszakmentesség apostola lett*. Írásainak alapvető motívuma az, hogy a két háború között felnőttkorba érő nemzedék – melynek ifjúsági lelkipásztorként, egyetemi lelkészként jó ismerője a későbbi püspök – háborús neveltetésű korosztály, mely gyermekként akkor szerezte a világról a meghatározó tapasztalatait, amikor az apák nemzedéke az első világháború frontjain harcolt. „Panaszkodunk, hogy népünk elmaradott és rossz, hogy – különösen az ifjúság – elveszítette az apák tisztaságát erkölcsi érzékét. (...) Gyökértelenül, a vallásos talajból is kiszakadva, romboló eszmék hátán a romlás lejtői felé sodródik. De hát hogyan lenne így? A mostani ifjúság nyíló szemekkel a háború véres esztendeiben lépett a világba. Apja kinn verekedett a nagy mészárszék valamelyik frontján. Az iskola háborús iskola volt, s itthon háborús, megromlott erkölcsök.” (Márton 1933a) Márton Áron, aki a két világháború közötti erkölcsi talajvesztés ellenében bontakoztatta ki tevékenységét, tudta, hogy csak egy egész nemzedék újbóli kereszténnyé nevelésével teremthet erkölcsi, szellemi folytonosságot szülőföldje társadalmában azért, hogy e nemzedék tagjai érett személyiségként nézzenek szembe a készülődő embertelenségekkel, mert: „Földet rengető megrázkódtatások bizonytalanságában élünk. Az egész világ nyugtalan és lázasan keres.” (Márton 1933a) Saját népe régről örökölt kultúrájának ismerete, saját kora kultúrát romboló társadalmi konfliktusainak ismerete és az egyház küldetésének vállalása az *új evangelizáció* korai apostolává avatta őt. Az emelte Márton Áront kora sok más szellemi és politikai vezetője fölé, hogy a keresztény identitást az egyébként letagadhatatlanul szükséges nemzeti identitás fölé helyezte, mert Isten a Teremtő, a nemzet csak teremtmény. A *huszadik század erkölcsi válsága értékrendi válság*. *Abban áll ez a válság, hogy emberek tömegeinél az érdekek megelőzik az értékeket*. Márton Áron világosan

látott: tudta azt, hogy az egyetemes értékek előbbre valók, mint az akármilyen jogos és érvényesítésre méltó érdekek.

Azt vallotta, hogy a kultúra erkölcsi-értékrendi tényező is, mert a társadalomban rejlő igazságtalanságok ott kezdődnek, ahol a társadalmi rétegek, csoportok nem tartoznak össze a kultúra közösségében. Márton Áron a nemzet fennmaradása zálogának látta a kiegyenlített, polgári társadalmat. Számára a nemzet pusztulása ott kezdődik, ahol igénybe veszik a nép munkáját a kultúrák építésénél, de nem részesítik a kultúra tartalmából. Ennek következtében: „Kevesek büszkélkedtek, hogy milyen művelt nemzet vagyunk, a nemzet nagy részének azonban a büszkeség tartalmáról tudata és a nemzeti elkülönülésre kézzelfogható különösebb oka nem volt.” (Márton 1934b) Márton Áron számára tehát a kultúra és az erkölcs (szolidaritás, közösségvállalás = erkölcs!) összetartozik. E tanulmányában az egykor tömbös magyar nyelvszigetek eltűnéséért az önfelmentő, más népekre ujjal mutogató történelmi magyar vezető rétegeket teszi felelőssé. Botránynak tartotta azt, ha a társadalmi rétegek között olyan távolság van, melyet lehetetlen átlépni. Tudta, hogy az Istennek tetsző társadalomban nincsenek örökölt előjogok, a társadalmi mobilitás tehát keresztény gondolat. Az előző századforduló idején az esztergomi teológiai tanár, majd székesfehérvári püspök Prohászka Ottokár is hasonló elveket vallott. Márton Áron a katolikus iskolarendszer feladatának tartotta azt, hogy segítse elő a társadalmi mobilitást, ezt vallva pedig kritizálta a társadalmi határokat kimerevítő iskolarendszert. „Ha középiskoláink növendékeit a szülők foglalkozása és lakóhelye alapján osztályozzuk, tanulságos megállapításhoz jutunk. Középiskoláinkba nem azok jutnak be elsősorban, akik tehetségesek és arravalók, hanem akik közel kapják s aránylag kevés költséggel megúszhatják; nem azok, akiknél igény a továbbtanulás, hanem akiknek szülei bírják; nem a legjobbak (...), hanem akiket helyzetük utal be, elég sokszor a tehetségükre való tekintet nélkül.” (Márton 1939) A katolikus iskola szerepe tehát az, hogy elősegítse a rétegek közötti mozgást, a társadalom átrétegződését, amit – a magyar „úri” társadalom törekvéseivel szemben – már Prohászka püspök is fontosnak tartott. *Nem katolikus gondolat a társadalmi határok kimerevítése!* Márton Áronnak ezzel a tanügyi gondolatával Németh Lászlót állíthatjuk párhuzamba, aki Magyarországon a Nemzeti Parasztpárt számára, Illyés Gyula ösztönzésére 1945-ben megírta *A tanügy rendezése* című tanulmányát, melyben közös műveltségi alapot szorgalmaz. „Az embereket nemcsak munkájukban kell egy dolgozó családdá tennünk, hanem műveltségükben is. (...) Az új iskolának az egész nemzet alá kell ilyen közös alapot adnia. – Németh ehhez hozzászói: – A kasztgóg (...), neveltséges és lázító: mert jórészt eltűnt különbségeket szeretne külsőségekkel rögzíteni.” (Németh 1963, 142. p.)

Pedagógiai alapelve volt, hogy a 19. századi pozitívizmus felfogásán túllépve, a merő ismerthalmozást fel kell váltani a jellem nevelésével. „Csak ismereteket közölni nem elég. Az igazi cél a jellem nevelése.” (Márton 1933a) Ennek transzcendens alapja kell, hogy legyen, és *a tanulást élménnyé kell avatni.* A katolikus pedagógia „tegye a hangsúlyt a nevelésre. (...) Ne hagyja a tudással megterhelt gyermekembert a természetes ösztönök szeszélyére, hanem nemesítse, nevelje bele az emberi lét természetfölötti rendjébe. Kezében a tudás is legyen az Istene gondolatainak megmutatása.” (Márton 1933b; – az idézetekben lévő kiemelések a szerzőtől.) A katolikus iskola legelső célja tehát, a tudás átadását nem elhanyagolva, hanem azt magasabb síkra emelve

az, hogy a gyermekből, az ifjúból Isten képmását a lehető legteljesebb mértékben kibontsa. Azt vallja Márton Áron, hogy „az iskola öncélú, tehát lényegében erkölcstelen és tarthatatlan intézménnyé lesz, mielőtt az élettől elvonatkozik, mielőtt a gyermeknek csak ismereteket nyújt, csak az értelmet fejleszti, a többi lelki képességeket pedig elhanyagolja.” (Márton 1937b) Ezért „az iskola legnagyobb gondja már nem az, hogy a tudás mindenáron való hajszolásával az ismeretek fakírjává nyomorítsa, (...) hanem hogy az egész embert nevelje”. (Márton 1935) Az egész embert látva tehát, rendszerhibának tartotta azt a tanügyi örökséget, melyben iskolák „a régen rokkanttá lett *intellektualizmus terheltségével* folytatták működésüket”. (Márton 1934a)

Lehetnek mai „intellektualisták”, akik populizmusnak tartanak azt, hogy Márton Áron terheltségnek tartja az intellektualizmust. De akkor nem ugyanilyen „populista” volt-e Prohászka, aki abban látta az intellektualizmus terheltségét, hogy az a természetes tapasztalatból próbált természetfelettiről beszélni? „Az intellektualizmus (...) Azt gondolta, hogy az életnek s a létnek fenekére láthat, s hogy fogalmai – ezek *emberi kategóriák* – lesznek a nagy valóság mértékei. – Majd alább így folytatja: – Akik a doktrinér liberalizmus s a *fonnyasztó intellektualizmus* maláriás levegőjében nőttek föl, azok nem értik meg, hogy mi a különbség az absztrakt elvek s a valóság (...) közt.” (Prohászka 1929, 314. p.) Prohászka tudja, hogy „a valóság messze fölülmúlja a fogalmakat”, (Prohászka 1990a, 96. p.) és azt is, hogy „kevesebbet okozkodni s többet élni, tenni, szeretni!”, (Prohászka 1990b, 100. p.) mert: „Nem lehet filozófiát teremteni fogalmakkal, hanem ahhoz szív is kell.” (Prohászka 1990c, 104. p.) Prohászka és Bergson közel álltak egymáshoz, Bergson is e gondolatkörben mozog: „Gondolkodásunk a maga tisztán logikai formájában képtelen felfogni az élet igazi természetét s a fejlődés áramlásának mélységes értelmét. (...) nincs a gondolkodásunknak kategóriája (...), mely pontosan ráilleszkednék az élet dolgaira.” (Bergson 1930, 2. p.) Fentebb a kiváló román szociológust, Dimitrie Gustit említettük, Bergsontól pedig nem nehéz őhozzá kanyarodni, akit a nagybeteg Bergson, hallva, hogy Gusti Párizsban van, betegágyához kéretett. Henri Bergson feltétlenül látni akarta azt az embert, aki Bukarestben logikus, racionális szociológiát épített fel arra a gondolatra, mely szerint az intuíció, a szívbeli ráérzés a másik emberre és kultúrájára ér annyit, mint a merő ráció. Gusti az intuíciónak nagy jelentőséget tulajdonítva, a pozitivistá ismerethalmozás (Márton Áron is kikel ellene!) helyett, monografikus faluszociológiájában a résztvevő megfigyelésre, az élet valós áramlásába való behelyezkedésre, a kultúra belsővé tett ismeretére helyezte a hangsúlyt. (Gusti 1976, 223. p.) Azt, hogy bármely kultúrába mindenki beilleszkedhet, aki szereti és érteni akarja a népet, a magyar folklorista, Lükő Gábor bizonyítja, aki Gusti tanítványaként magyar kultúrájával teljesen azonosulni tudott a román kultúrával.

Márton Áron pedagógiai és iskolán kívüli népművelő felfogásával abban a szellemi áramkörben helyezkedett el, melyben Prohászka püspököt, Henri Bergsont vagy Dimitrie Gustit is látjuk. Tudni fontos – de kevés. Élni, mégpedig Istennek tetszően, és szeretni: ebben van a kiteljesedés. A népben élő belső szellemi energiák alkotó felszabadítása, a népismeretnek az evangelizációba való beemelése ugyanaz az igény, mint amit Bergson és Gusti is kifejezett abban az igényben, ami szerint a valósággal együtt kell élni, növekedni, ahelyett hogy pusztán kívülről, valamiféle intellektuális magasságból szemlélnénk. Tegyük hozzá ehhez, hogy akik nem csak intelligensek, hanem böl-

csék is (mint Márton Áron, Prohászka Ottokár, Henri Bergson és Dimitrie Gusti), azok felismerik a ráció korlátait. És az az igazán korlátolt, aki még a saját korlátaival sincs tisztában. A Márton Áron által bírált, merőben ismereteket halmozó, a személyiséget nem látó pozitivista iskola ebben a korlátoltságban volt érintett.

Márton Áron, aki ekkor már a gyulafehérvári székeskáptalan legfiatalabb kanonokja volt, 1938-ban és 1939-ben rövid ideig kolozs-dobokai főesperes és kolozsvár-belvárosi plébános is volt. Mailáth Gusztáv Károly püspök, hősünk felfedezője és mestere ekkor már betegen Budapesten élt. Ugyanekkor néhány hónapig Vorbuchner Adolf volt a gyulafehérvári megyéspüspök, akit német apja és magyar édesanyja révén két nép vallhatott magáénak. Vorbuchner Adolf 1938 szeptemberében rövid betegség után meghalt. A Szentszék ekkor, a káptalani választást megelőzve, Márton Áront nevezte ki a gyulafehérvári egyházmegye apostoli kormányzójává, ami annak jelzése is volt, hogy a pápa szívesen látná őt a püspöki székben. E szándék meg is valósult, mert XI. Pius pápa 1938 karácsonyán az akkor negyvenkét éves, tizenöt esztendőnyi lelkipásztori tapasztalata során sokat bizonyított Márton Áront nevezte ki a Szent István által alapított ősi erdélyi püspöki székbe. Márton Áron püspökké szentelése 1939. február 12-én, a kolozsvári Szent Mihály-templomban volt, melynek eddig, néhány hónapig a plébánosa is volt. A világegyház gyászolt ezen a napon. Az előző nap, február 11-én halt meg XI. Pius pápa, akivel 1931-ben Márton Áron személyesen is találkozott, és aki személyes áldását adta ifjúsági lelkipásztori munkájára.

Vészjóslóan borús volt már az ég Európa fölött, amikor Márton Áron püspökként Gyulafehérvárra érkezett, hogy átvegye a hatalmas egyházmegye kormányzását. Amit akkor a nagyhatalmak politikusai nem akartak észrevenni, arra Márton Áron 1937-ben az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség igazgatójaként prófétai látással felhívta a figyelmet. „A népek gyilkos versengésének vagyunk tanúi és egyben megélői. A népeket meghatározó természetes különbözőségek ellentétekké, az ellentétek pedig természetellenes gyűlölködéssé fajultak s félelmetesen kavarnak az emberiség feje fölött meggyűlt viharfelhők. Senki sem tudhatja, mi lesz, ebből a világjújúdásból mi születik meg. De egy biztos: akár bekövetkeznek a készülő katasztrófák, akár győz a békés belátás, a mostani kavargásból a jövőbe csak azok a népek menthetik át magukat, amelyek munkába tudják állítani összes szellemi és erkölcsi erőiket. Vajon lesz-e a magyar népnek Széchenyi-lelkületű értelmisége, amely belátja ezt és a történelem szándékát erős markolással és lázas munkával az élet irányába fordítja?” (Márton 1937a) Márton Áronnak az egész evangelizációs és népművelő tevékenysége azt célozta meg, hogy a nép nőjön fel az őt érő kihívásokhoz, hogy azokra felnőtt és erkölcsös választ adjon, hogy ne legyen a diktátorok által manipulálható, sodródó tömeg. E prófétai figyelmeztetése a fiatal kolozsvári értelmiség folyóiratában, a *Hitel*ben jelent meg, annak az első világháború idején világra nyíló, „háborús neveltetésű” korosztálynak a folyóiratában, melynek evangelizálását Márton Áron saját feladatának tekintette. Kérdése mozgósító erejű volt a készülődő második világháborúval szemben.

A három nép által lakott és hat-hét vallást befogadó Erdély a nemzetek és vallások bonyolult összefüggését mutatja. Ez a föld alkalmas terület lehet arra, hogy háborús hangulatot szítsanak, még ha igaz is, hogy ez a türelem földje. 1939 szeptemberében a hitleri Németország és a kommunista Szovjetunió lerohanta Lengyelországot, amivel

kitört a második világháború. Márton Áron 1937-ben megfogalmazott gondolatával élve: nem a békés belátás győzött, hanem bekövetkezett a készülődő katasztrófa. Ezután mint megyéspüspök, 1939 novemberében beszédet mondott az Egyházmegyei Tanács közgyűlésén. Beszéde lelkipásztori és iskolaügyi témákat tartalmazott – azonban amit e beszéd végén elmondott, azt nemzetközi mércével is az egyik első háborúellenes tiltakozásnak tekinthetjük. Beszédének ez a része azt célozta, hogy szülőföldjén tompítsa a háborús hangulatkeltés életét. „Úgy érezzük, mintha az eseményekben, melyek az ősz elején kirobbantak és megremegtették egész Európát, egy sötét végzet kelt volna fel, hogy végrehajtsan egy szörnyű ítéletet az emberiségen. (...) Az idők Urának, az Úr Jézusnak a szavaival felelek: ne fogatkozzék meg a ti hitetek testvéreim, s ne féljete azoktól, akik a testet megölhetik, de a lélek fölött nincs hatalmuk. (...) Ne legyetek kicsinyhitűek, testvéreim, ne ejtsen kétségbe a hatalom látszata! A hatalom Istentől van és azért van, hogy Isten törvényeinek érvényt szerezzen, az igazság és a szeretet parancsait megtartsa. S minden hatalom számára, amely ellenkező utakon jár, elkövetkezik a pillanat, amikor önteltsége következtében (...) nem tud a helyzetnek ura lenni, hanem a megsértett jogrend, igazság és szeretet lesz úrrá fölötté. Ez a hatalommal való visszaélés logikája (...) A vállainkra nehezedő szerep nagy és felelősségteljes, de úgy becsülnek meg s az idők mérlegén annyit nyomunk, amennyi értéket önmagunkban, magatartásunkban, feladataink teljesítésében felmutatunk. (...) megéri, hogy a nyomasztó jelenben is tántoríthatatlanul, bizalommal dolgozzunk, és mindent megtegyünk a szent célért, *azokért, akik utánunk következnek.*” (Márton 1939)

A történelmi személyiség nagyságának feltétele az, hogy felismerje a kora által adott feladatokat, és helyesen mérje fel a megvalósítás feltételeit. Márton Áron mindkettőnek maradéktalanul megfelelt, akkor is, amikor a közösségformálás érdekében az egész társadalmat átfogó népművelő rendszert dolgozott ki, de rögtön püspöki működése kezdetén is, amikor a világpolitika állította feladatok elé. Nagyságát fokozza, hogy az ő helyzetében – kisebbségi helyzetben és kisebbségi egyházzal – nemcsak az volt a kérdés, hogy mit kell, hanem az is, hogy mit lehet tenni. Aki a világ által perifériára szorítva, ilyen szűkre szabott lehetőségek között is helyesen látta, és az evangélium által alakított lelkiismerete szerint végezte teendőit, azt csak a legjobban összehangolt közösségi felelősség és történelmi gondolkodás jellemezte. 1938-ban Münchenben a Nyugat Hitlerre bízta Európa keleti felét, melyet Nyugaton talán már nem számítottak Európához. Márton Áron teljes politikai elszigeteltségben – Chamberlain és Daladier Európájától semmit nem várhatott! – bebizonyította, hogy az Istenre figyelő ember számára a tartós fenyegetettség és a kiszolgáltatottság állapota a józan ész iskolája lehet, a megpróbáltatások vállalása pedig a lélek emelkedettségéhez vezet.

Még két éve sem foglalta el püspöki székét, amikor 1940-ben a második bécsi döntés kétfelé osztotta egyházmegyéjét. Erdély északi része és a Székelyföld az 1940 és 1944 közötti időre Magyarországhoz került vissza. Az erdélyi magyarok túlnyomó többsége ezen a területen él. A püspöki székhely, Gyulafehérvár az Antonescu-féle Románia területén maradt. A nemzetiségi statisztikával alátámasztható lett volna, ha Márton Áron Észak-Erdély és Székelyföld területére költözött volna, ahol az erdélyi katolikusok túlnyomó többsége él. A hittudományi főiskolát át is költöztette Kolozsvárra, mert a papság utánpótlása a Magyarországhoz visszakerült területről volt biztosítható. Saját személyének azonban a nehezebb utat választotta. Gyulafehérváron, román területen

maradt, vállalva ezzel a dél-erdélyi szórványmagyarság páriasorsát, tudatosan vállalta a második világháború idején különösen nehéz, kiszámíthatatlan kisebbségi sorsot. Márton Áron mindig a kiszolgáltatottak oldalán állt – és az 1940-ben előállt helyzetben különleges alkalom adódott arra, hogy *a sorsvállaló, az árnyékos oldalra szorult emberek értékeit hangsúlyozza.*

Az Erdélyi Iskola Kolozsváron maradt, a sajtóban így nem publikált többé, viszont körleveleivel – esszézerű formában – felekezettől és világnézettől függetlenül, minden ember számára követhető, a háborús szellemmel szemben követendő utat jelölt meg. „Ha ismeretlenségben éltek és kicsinyek vagytok is, Isten országában nem vagytok elfelejtett nép. A földművesnek, a munkásnak, iparosnak, kereskedőnek és az élet és kultúra ezer más munkásának az érdemeit a világ nem szokta emlegetni, Isten azonban nyilván tartja.” (Márton 1941) A több nemzetiség által lakott Erdélyben (román fennhatóság alatt, Dél-Erdélyben élve) nem engedett a nemzetiségi uszításnak, nem mutogatott ujjal a szomszéd népre. Ehelyett a kis népek kölcsönös felelősségéről és a nagyhatalmak kényszerítő erejéről beszélt. „A gyűlölet lobogását sem oltja a kiontott tengernyi embervér. A halálos elszántságot, amellyel az ellenségek egymással szemben állnak, nem fékezi a rengeteg szenvedés, pusztítás és erőfeszítés. A politika és hadvezetés nagyüzemeiben a döntő felvonulás és összecsapás tervein dolgoznak lázasan. S hiába reng a föld az ádáz tusára felgyúlt *nagyhatalmak* mozdulatai alatt, a *kis népek* – a látott és megtapasztalt borzalmak ellenére – acsarkodva fenik egymásra fogukat.” (Márton 1944) A kis népek közül, melyek közé a magyarok és a románok is tartoznak, nem emel ki senkit semmilyen értelemben. A nagyhatalmak között sem „válogat”, nincsenek „kedvencei”, mert Márton Áron igazodási pontja soha nem hatalmi-politikai centrum, hanem mindig az Istentől adott értékrend volt.

Az 1940 és 1944 közötti időszakban Márton Áron útlevéllal látogathatta egyházmegyéjének a nagyobbik részét. Ilyen alkalom volt 1944. május 18-án, amikor papszentelésre érkezett Kolozsvárra. Három nappal korábban kezdődött az akkora már gettóba összegyűjtött magyarországi zsidóság haláltáborokba való deportálása. A papszentelésen zsúfolásig tele volt a sok történelmi vihart látott, katedrális méretű, gótikus templom. Az itt összegyűlt tömeg előtt bélyegezte meg Márton Áron azt, amit a német megszállók által felállított vazallus magyar kormány a zsidó emberekkel megtett. „Aki felebarátja ellen vét, veszélyezteti a kereszténység kétezzer éves munkájának egyik nagy eredményét, az emberek testvériségének gondolatát. Nem keresztény, hanem pogány szellemben jár el, s – akarva, nem akarva – csatlakozik azokhoz a törekvésekhez, amelyek fajokra, elkülönült társadalmi osztályokra és önző szövetkezésekre bontották, egymással szembeállították, és kibékíthetetlen ellenségeskedésbe hajszolták a népeket. Aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjától bármilyen megfontolás alapján elvitatja, az magára vonja az ítéletet, hogy adott esetben őt úgy tekintsék, mint pogányt és vámost, ami az evangélium nyelvén törvényenkívüliséget jelent. (...) Értésültem, hogy híveim az egyházmegye legkeletibb határártól kezdve mélyeséges megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanígy *aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét,* és főpásztori büszkeséggel említem föl, mert ez széles tömegek felfogása véleménye és ítélete, s egyúttal örvendetes jele annak, hogy az

igazi katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erővel él népünk lelkében.” (Márton 1988b) E sorok írója szemtanútól hallotta, hogy a beszéd előtt Márton Áron a kolozsvári plébánián elmondta azt, hogy mire készül. A templom akkori plébánosától azt is tudjuk, hogy szabadon, papír nélkül beszélt. Kis György, a veszprémi egyházmegye papja, aki zsidó családban született, majd katolikus pap lett, interjúban beszélt arról, hogy Márton Áron beszédének szövegét a Slachta Margit által vezetett Szent Lélek Szövetség budapesti irodájában 1944 nyarán sokszorosították és terjesztették, ami akkor Budapesten a zsidó lakosság számára erősítést, a keresztény lakosság számára pedig útmutatást jelentett. (Szenes 1986) Slachta Margit a Szociális Testvérek Társasága alapító rendfőnöke volt, és e rendnek erős közössége volt Kolozsváron. Ebből arra lehet következtetni, hogy a kolozsvári rendtagok gyorsírással rögzíthették a szöveget, hogy aztán sokszorosítani és terjeszteni lehessen. Márton Áron beszéde Kolozsváron közvetlen bátorítást jelentett arra, hogy az üldözötteket támogassák. Rendházak, kórházak nyújtottak menedéket az üldözötteknek. A kolozsvári egyetlen klinikáján például Haynal Imre és Miskolczy Dezső professzorok irányították az üldözöttek mentését, akiket betegként fektettek be. „Haynal Imre professzor gyakran bombariadók alkalmával, az éj leple alatt osont be a zsidó betegek házába.” (Lőwy 2005, 251. p.)

Négy nappal e beszéd elhangzása után Márton Áron még Kolozsvárról levelet írt a kolozsvári deportálások legfőbb felelőseihez, a magyar belügyminiszterhez, a Kolozs megyei főispánhoz és a kolozsvári rendőrfőkapitányhoz, melyben a deportálás azonnali leállítását követelte: „Tegnap értesültem, hogy zsidó-címen az elmúlt napokban összegyűjtött zsidókat és keresztényeket el fogják szállítani. Amit az ilyen szállítmányok kezeléséről és jövő sorsáról mondanak, az ember nem tudja megdöbbenés és mélységes megrendülés nélkül hallani.

Kötelességeim visszahívnak munkahelyemre, Romániába, de emberi, keresztény és magyar kötelességemnek tartom, hogy visszaindulásom előtt az illetékes hatóságai tényezőket szeretettel és Isten nevében kérjem, hogy az embertelenségeket akadályozzák meg, vagy ha erre nem képesek, ne működjenek több ezer ember elpusztítására irányuló cselekményben közre.

Ezekben a végzetes napokban minden felelős embernek éreznie kell, hogy nemzetünk sorsa és vele együtt mindnyájunk sorsa is Isten kezében van, nem lehet tehát Isten bosszúállását magunk fejére hívnunk olyan bűnök elkövetésével, vagy azokban való közreműködéssel, amelyeket a katekizmus az égbekiáltó bűnök közé sorol, s amelyeknek földi megtorlása a tapasztalat szerint nem marad el.” (Márton 1988c)

A jeruzsálemi Jad Vasem Intézet 1999-ben a *Világ Igaza* (Népek Igaza) cím odaítélésével ismerte el Márton Áronnak az erdélyi zsidóság megmentésére irányuló törekvéseit.¹

Márton Áron már a második világháború alatt és az után is felvetette a keresztény társadalomnak a második világháború miatti felelősségét. A világgal szemben megfogalmazott kritikáját összekötötte a keresztény társadalmak kritikájával. Míg egy bizonyos

1 Márton Áron izraeli kitüntetésé. *Új Ember*, 2000. április 16.

barokkos szellemiségű, öncélú egyházfelfogás hajlamos volt a saját vélt tökéletességének a tudatában élve a „bűnös világ” felé ujjal mutogatni, addig Márton Áron az egyháznak a világ iránti felelősségét átérezve, feltette a kérdést, hogy az egyházas színbe öltöztetett „félkereszténység” mennyiben felelős azért, ami a háborúban történt. „A kereszténység nem lehet félkereszténység, hanem totális: vagy egész, vagy semmi. A félkereszténység nem képes megkötni az omló partot.” (Márton 1945b) „Ha keresztény társadalmak lelki arcán, szellemi és erkölcsi magatartásán pogány vonások tűnnek elő, a felelősség alól a társadalom tagjait sem lehet felmenteni. A társadalom nagy elfordulása Istentől nem mehetett volna végbe a mi közreműködésünk és mulasztásunk nélkül.” (Márton 1945a) „Bizonyos mértékben mindnyájan felelősek vagyunk azért, ami történt: a mai társadalom téves fejlődéséért, az okozott károkért és az erkölcsi emelkedettség hiányáért. A kereszténységgel sokszor csak parádéztunk, alkalmi köpönyegként viseltük, de törvényeit egyéni életünkben sem követtük és főképp eltűrtük azt, hogy a keresztényi elveket a közéletből minden lényeges vonatkozásban kiküszöböljük. Most ütött a jóvátétel órája.” (Márton 1988e) A kereszténység felelőssége mellett elítélte azt a pogány felfogást is, mely a nemzetnek abszolút érvényt tulajdonított. „Az elfajulás azzal kezdődött, hogy egyszemélyű túlzással a nemzetnek középponti jelentőséget tulajdonítottak, és ebből kiindulva megengedhetőnek tartották, hogy a nemzeti érdekek minden más érdeket alárendeljenek. A legveszedelmesebb túlzását ez a felfogás abban a mozgalomban érte el, mely az emberiség családját alsóbbrendű és felsőbbrendű fajokra osztotta.” (Márton 1988d, 121. p.) Márton Áron magyarként nem volt elfogult, és nem fogadta el a magyarok elleni elfogultságot sem. A második bécsi döntés által kiváltott helyzetben *kölcsönös, egyforma magyar-román felelősségről* beszélt. „A politikamentes és elfogulatlan történetírás feladata lesz, hogy a kettéosztott Erdély két kisebbségének (a románnak Észak-Erdélyben és a magyarnak Dél-Erdélyben - V.L.) egyidejű szenvedését és annak okait feltárja és mérlegre tegye. Minket súlyos esztendőik súlyos tapasztalatai annak a végtelenül lehangoló végső következtetésnek levonására kísértének, hogy *ahol a nemzeti érdek egyszemélyű és türelmetlen eltúlzással minden más érdek fölé emeltetik és ez a felfogás behatol a lelkekbe, ott kisebbségi ember számára szabad emberhez méltó élet nem lehetséges.*” (Márton 1988d, 126. p.)

A második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt terület 1944 ősztől újra Romániához került. 1945-től a kommunista párt támogatásával a Magyar Népi Szövetség lett a romániai magyarság monopolhelyzetet élvező politikai képviselője. A Magyar Népi Szövetség vezetősége 1945 novemberében a romániai magyarság megkérdezése nélkül, sőt saját tagságának megkérdezése nélkül nyilatkozatot fogalmazott meg, mely szerint az erdélyi magyarság Romániához szeretne tartozni, mert Románia biztosítja a nemzetiségi jogokat. Ezt a nyilatkozatot a román külügyminiszter kivitte a párizsi béketárgyalásokra. Erről értesülve Márton Áron úgy ítélte meg, hogy a Magyar Népi Szövetségnek nem volt felhatalmazása egy ilyen nyilatkozat megtételére és nem is tekintheti magát az erdélyi magyar társadalom kizárólagos képviselőjének. Az erdélyi magyar társadalomnak a Magyar Népi Szövetséggel legalább azonos jogú képviselői a magyar felekezetek, melyek csaknem teljesen átfogták e társadalmat. Ugyanakkor ott voltak az autonóm romániai magyar gazdasági és szövetkezeti tömörülések, választott vezetőikkel és az összesen körülbelül 800 ezer fős tagságukkal. Márton Áron a Magyar

Népi Szövetség nyilatkozatáról értesülve, egykori tanítványát és követlen munkatársát Venczel Józsefet bevonva, megbeszélést kezdeményezett a gazdasági és szövetkezeti tömörülések vezetőivel és az erdélyi református püspökkel. Venczel József ekkor szociológiát és matematikai statisztikát tanított a magyar nyelvű kolozsvári Bolyai Egyetemen. A megbeszéléseken arra az eredményre jutottak, hogy memorandumot kell küldeni a párizsi béketárgyalásokra, melyben azt javasolják, hogy a békekonferencia etnikai alapon húzza meg a magyar–román határt. A memorandumhoz az erdélyi nemzetiségi statisztikai viszonyokat jól ismerő Venczel József rajzolta meg Erdély etnikai térképét, melyen olyan határt javasolt, mely kisebb területet hagyott volna Magyarországnak számára, mint amit a második bécsi döntés juttatott. Ezzel az 1940-ben adott területnél kisebb került volna Magyarországhoz, viszont e kisebb területen teljesen egyértelmű magyar többség lett volna. A memorandumot a bukaresti magyar követ segítségével eljuttatták a nagyhatalmakhoz. A bukaresti magyar követ 1946 áprilisában arról tájékoztatta a memorandum aláíróit, hogy az Amerikai Egyesült Államok egyértelműen támogatja a kezdeményezést, viszont a Szovjetunió és Franciaország egyértelműen elutasítja. Ami rosszabb, elutasító volt a Szovjetunió által támogatott Rákosi Máttyás, Magyarország kommunista ura is. Az igazságosabb országhatár meghúzására irányuló erdélyi magyar kezdeményezés ezzel elbukott. (Lakatos 1987; – az itt jelzett adatok a Teleki László Intézet fennállásának idejére vonatkoznak.) A kérdéshez tartozik az is, hogy ugyanekkor Magyarországon Bibó István, a széles politikai palettán elfogadott nemzetközi rangú jogfilozófus is megírta *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című könyvét, melyben szintén az etnikai határokat javasolta.

1945-ben egyre szaporodtak a romániai magyarokat érő jogsértések. Márton Áron 1946 januárjában levelet írt Petru Groza miniszterelnöknek, aki jól beszélt magyarul és akivel személyes ismeretségben állt. Petru Groza az erdélyi magyarok között népszerű volt, Márton Áron is nagyrabecsüléssel írt róla: „az általános gyűlölködés közepette megértő hangon csak Nagyméltóságod szólott”. Levelében Márton Áron felrója, hogy a magyar tannyelvű iskoláknak teljesen hiányzik az anyagi alapja, a kolozsvári magyar egyetem az ingatlanaitól megfosztott állapotban van, az 1945. évi román földreform a magyar gazdákat hátrányosan különbözteti meg, és az állampolgársági törvény rendelkezései miatt törzsökös erdélyi magyarok veszítik el az állampolgárságukat. Felrója azt, hogy a demokratikus legitimitással nem rendelkező Magyar Népi Szövetség monopolhelyzetet élvez, szabad választás híján a Magyar Népi Szövetség nem tekinthető a magyar kisebbség hiteles képviselőjének: „A romániai magyarságnak ma nincs magaválasztotta politikai képviselete.” (Márton 1988a.)

A két diktatúra, a náciizmus és a semmivel sem különb kommunizmus között Márton Áron az állam feladata és a demokrácia mibenléte fölött is elmélkedett.

Amit az államról – a totális diktatúrát már megtapasztalva és az embert a készülődő új diktatúrától is féltve – 1945-ben Kolozsváron elmond, abból az derül ki, hogy elismeri a hatalomnak az Istentől eredő mivoltát, de nem elégszik meg ennek megfogalmazásával, mert a hatalom gyakorlóit *ennek elismerésével* még akár önmagukat is igazolnák. Azt is hozzát teszi ehhez, hogy *ha* a hatalom Istentől van, *akkor* gyakorlásának módja is csak az evangéliumi normák szerint történhet, a hatalom tehát éppen e logika szerint nem lehet öncélú, hanem az emberek szolgálatában kell állnia. „Szilárd jogrend és független bíróság nélkül nincs társadalmi béke. (...) És el kell ismertetni azt az

elvet, hogy az állam szolgálatában álló testületek és hivatalnokok is felelősségre vonhatók, a szabadságot, tulajdont, becsületet, az egyesek boldogulását és örök üdvösségét – vagyis az ember elidegeníthetetlen jogait – sértő rendelkezéseket kötelesek visszavonni, és ha kárt okoztak, kötelesek azt az okozott kárt megtéríteni. Nagyon régen volt, amikor az államról lelkesedéssel, és mint az emberiség egyik legnagyobb jövőjéről beszéltek. Ma a tudomány is tehetetlenül és bizonyos kétkedéssel áll ezzel a földi hatalmassággal szemben. (...) Keresztény felfogás szerint minden közösség, s így az állam is csak eszköz az emberek javának szolgálatában. (...) és a ma élő nemzedékeknek vállalniuk kell, hogy az állam feladatai körül felburjánzó hamis elméletek káros hatását kimutassák, a tévedéseket eloszlassák és az államhatalom alá erkölcsi alapot vessenek, hogy felismerjék és elismertessék azt az igazságot, hogy földi vonatkozásban az uralkodás legmélyebb értelme, s így az állam legősibb és egyedül igaz indoklása: a szolgálat, a társadalomnak, a közjónak, az összes polgárok javának a szolgálata.” (Márton 1988e)

A demokráciáról 1946-ban Marosvásárhelyen beszélt, és beszédét körlevél formában is kiadta. Márton Áron szerint a demokrácia működéséhez több sarkalatos jogot kell biztosítani, így a vélemény szabad kinyilvánításának jogát és a szabad választás jogát, ami feltételez egy harmadik jogot, az egyesülési szabadságot is. Márton Áront a demokrácia és a szabadság összefüggése foglalkoztathatta, ha az ellenkező vélemény kimondásának szabadságában azt látta, hogy a hatalom gyakorlói az ellenkező vélemény ismeretében kapnak lehetőséget az önellenőrzésre. „A véleményszabadság biztosítása a demokráciára nézve egyenesen életkérdés. Ahol a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozva van, ott nem lehet demokráciáról beszélni. (...) Az egészséges demokráciát az egészséges közvélemény alakítja, és ez csak ott működik, ahol szabad az ellenkező véleményeket is kimondani.” Ilyen módon a hatalom „az ellenkező vélemények elnyomásával a saját gyöngeségét árulja el”. (Márton 1946) Márton Áron az itt leírtakkal a saját személyiségét tárja elénk: természetesnek veszi azt, hogy sokféle nézet élhet egymás mellett, nincsenek véleménymonopóliumok. Ha pedig a pluralizmust elfogadva elfogadta azt, hogy például az ő véleményétől eltérő nézetek is lehetségesek, akkor ő, a párbeszéd mestereként, képes volt a szóértésre, és e készségével alkalmas volt arra, hogy a szekularizált világban evangelizáljon. A két diktatúra között egyedül a demokrácia eszméjét tartotta emberhez méltó társadalomformáló gondolatnak. „A mostani háború vérzivatarából, mint egy jobb kor hajnalcsillaga, a demokrácia eszméje röppent fel az emberiség egére. A gyötrelmek órájában támadt a népeknek az a gondolatuk, hogy talán sok szenvedéstől megszabadultak volna, ha az államhatalmat jobban ellenőrzik és a hatalom birtokosainak a kezét a népakarattal megkötik. Sikerül-e a népnek ezt a célt elérni? Most folyik a sorsdöntő kísérlet...” – írta és mondta 1946-ban Marosvásárhelyen, amikor beszéde szerint „az új Európa körvonalai még elmosódottak”. (Márton 1946) Ma feltehetjük a kérdést: vajon a mai Európa körvonalai mennyivel tisztábbak?

A román ortodox egyház mindig ferde szemmel nézett az erdélyi románok görög katolikus egyházára, mely az erdélyi román vallásunió 1698-as aláírása óta létezett, és melynek 1701 óta püspöksége van. (Karácsonyi 1985, 217–218. p.) Az 1927-es konkordátum megkötése után Erdély és a Partium területén öt román nyelvű görög katolikus püs-

pökség működött. Az ortodoxia vallási hegemóniára és egyúttal minden románok fölötti uralomra tört. Ennek jegyében Iustinian bukaresti ortodox pátriárka 1948. szeptember 19-én bejelentette, hogy megvalósítják a román vallási egységet. (Dr. Marton 1996b) Ezt követően pedig október 1-jén rendőri erőszakkal egy kisebb csoport görög katolikus papot, akik a papság összességének tíz százalékát sem tették ki, Kolozsvárra tereltek. E csoportban egyetlen püspök sem volt. E papok fenyegetések hatására egyházi delegátusoknak mondták magukat és felbontották a Rómával 1698 óta létező vallási uniót. (Todea 1990) Hangsúlyozni kell e lépés törvénytelenességét. A konferenciát ugyanis nem a katolikus egyház, hanem a görögkeleti egyház és a román állam szervezte, így az ott jelen lévőknek semmilyen jogkörük sem lehetett. E konferencia után, december 1-jén a görögkeleti egyház és a román állam nem létezőnek nyilvánította a görög katolikus egyházat. (Dr. Marton 1996)

Márton Áron, hírét véve annak, hogy megtörtént a görög katolikus papság tíz százalékát sem kitevő, semmilyen felhatalmazással nem rendelkező csoportnak a konferenciája, *azonnal körlevelet adott ki, melyben az erdélyi román katolikusok, a görög katolikusok segítségére sietett.* A konferencia, mely törvénytelen módon kimondta a Rómától való elszakadást, október 3-án ért véget. Márton Áron három nappal később, tehát lényegében azonnal reagált az egyházat, azon belül a román ajkú katolikusokat ért támadásra. Október 6-án adta ki azt a körlevelét, melyben felszólítja a papságot, hogy ha kell, úgy is támogassák a betiltott, üldözött görög katolikusokat, hogy a templomokba is fogadják be őket. (Márton 1948a) Öt nap múlva, október 11-én egyszerre két körlevelet is írt, melyekben szintén felszólította az erdélyi római katolikus magyarkat arra, hogy mindenben támogassák az üldözött görög katolikus románokat. A két körlevél közül az egyiknek elrendelte a templomi felolvasását, a másik kimondottan a papságot készíti fel az üldözések idején tanúsítandó magatartásra. A világi hívők számára írt, templomban felolvasott körlevélben írja: „Ha tehát bárki felelőtlenül vallásokat elhagyására szólítana fel, ezen törvényekre (a román alkotmány vallásszabadságot kimondó szakaszára – V.L.) való hivatkozással utasítsátok vissza. Nehéz helyzetben lévő görög katolikus testvéreinknek pedig legyetek tehetségetek szerint segítségükre. Vállaljuk velük a testvéri szolidaritást, imádkozzunk értük. Templomainkat készsággel bocsátjuk rendelkezésükre, mert lelkünk mélyéből el kell ítélnünk a legszentebb emberi jognak, a vallásszabadságnak ezt a megsértését.” (Márton Áron 1948b) Márton Áronnak a görög katolikus románokat védő tevékenységét 1990-ben adott interjúban Alexandru Todea bíboros, balázsfalvai érsek is elismerte. (Todea 1990)

A román kormány 1948 nyarán felmondta a Vatikánnal 1927-ben kötött konkordátumot, majd megjelent a kultusztörvény, mely államosítja az iskolákat, betiltja a szerzetesrendeket és megtagadja a katolikus egyházmegyéket legtöbbjének az állami elismerését. A magyar lelkipásztori nyelvű gyulafehérvári egyházmegyét, mint a legnépesebb romániai római katolikus egyházmegyét a kormány változatlanul elismerte. Ennek bizonyára nem a kommunista kormánynak a magyar lelkipásztori nyelv iránti toleranciája volt az oka, hanem az, hogy a kormány tudta, a legerősebb lelkipásztori egységet kell maga alá gyűrnie (látszatmegegyezéssel!) ahhoz, hogy a katolikus egyházat legyőzze. A kormány felszólította a katolikus egyházat, hogy nyújtsa be működési szabályzatát, a statútumot. A katolikus egyház nevében, a görög katolikusokat is képviselve, a kánonjog szabályainak megfelelően, Márton Áron készítette el a statútumot. Ezt azon-

ban a kormány, éppen azért, mert a kánonjog szabályait követte, nem fogadta el. Ezután Márton Áron letartóztatásáig tartó huzavonák kezdődnek a státútum ügyében. A megegyezés nem született meg, mert Márton Áron következetesen olyan tervezetet dolgozott ki, mely védi az egyháznak a Krisztustól adott autonómiáját, a kormány elképzelését pedig Márton Áron utasította vissza, mert az elvette volna az egyház autonómiáját és az ateista állam eszköztárába rendelte volna az egyházat. Márton Áront az 1949. május–júniusi, százezreket megmozgató székelyföldi bérmakörút és a csíksomlyói pünkösdi búcsú után letartóztatták. Letartóztatása 1949. június 21-én történt, amikor éppen a kormánnyal folytatandó tárgyalásokra indult. Vizsgálati fogsága két évig tartott, majd 1951. augusztus 7-én, koncepciós perben életfogytiglani börtönre ítélte a bukaresti katonai bíróság. A perben hihetetlenül hamis vádat fogalmaztak meg, eszerint Márton Áron és társai Tito jugoszláv marsallal és Rajk László magyar belügyminiszterrel szövetkezve Magyarországnak akarták volna átjátszani Erdélyt. A letartóztatás és az életfogytiglani ítélet valódi oka az volt, hogy Márton Áron nem írta alá azt a megállapodást, amely az ateista államnak rendelte volna alá az egyházat. Börtönéveinek nagyobbik részét a máramarosszigeti fegyházban töltötte, ahol egy cellában raboskodott Pacha Ágoston temesvári püspökkel, Boros Béla temesvári titkos püspökkel (1990-ben érseki címet kapott), Joseph Schubert bukaresti titkos püspökkel és Alexandru Todea balázsfalvai görög katolikus titkos püspökkel, aki a rendszerváltás után balázsfalvai érsek és bíboros lett. Az öt püspök olyan szellemi közösséget alkotott, ami a cella falain túlra is kisugárzott. Boros Béla tanúskodott róla, hogy volt olyan román börtönőr, aki megtanulta magyarul a Miatyánkot.²

1949 és 1955 között, Márton Áron szabadulásáig, ordinarius substitus minőségben olyan egyházmegyei kormányzók vezették az erdélyi római katolikus püspökséget, akik függetlenek maradtak az állami törekvésektől. Ez a Márton Áron által, a letartóztatása előtt elindított kormányzati vonal 1951 márciusától, Jakab Antal hivatalba lépésétől, a Szentszék utasítására titokban maradt. (Jakab Antal később tizenhárom évet töltött börtönben, majd 1972-ben Márton Áron segédpüspöke, 1980-ban pedig megyéspüspökként az utóda lett.) A Márton Áron kormányzati jogfolytonosságát átörökítő, ordinarius substitus minőségben kormányzó személyek közül Boga Alajos, Sándor Imre és az e feladatra felkészülő Gajdátsy Béla börtönben haltak meg.

Az a megoldás, hogy titkos ordinárius kormányozta a nyilvános lelkipásztori struktúrát, a korszak kommunista egyházüldözéseinek sorában egyedülálló és sikeres megoldás volt. A gyakorlatban ez a rendszer úgy működött, hogy Eröss Lajos kolozsvári káplán vezetésével volt egy – a rendszer szóhasználatával – „összeesküvő” papi csoport, mely közvetített a titkos kormányzó és a börtönben lévő püspökhöz hű, nyilvánosan működő lelkipásztorok között. A titkos egyházkormányzat kánonjogi biztosítója a kommunista hatóság által a dési kolostorba internált, Rómában egyházjogból doktorált Gurzó Anaklét ferences szerzetes volt. Eröss Lajos két részletben összesen tizenkét évet töltött börtönben, illetve a Baragan-vidéki koncentrációs táborban. A hetvenes években Márton Áron legközelebbi munkatársa, püspöki irodaigazgató és nagyprépost

2 Boros Béla érsek szóbeli közlése a szerző számára.

lett. Gurzó Anaklét hét esztendő telt börtönben, a hetvenes években a gyulafehérvári papnevelő intézet spirituális volt.

A titkos egyházkormányzat mellett, konspirációs okból részben attól függetlenül, titkos püspökeik is voltak a romániai katolikus egyházmegyéknél. Boros Béla, a temesvári egyházmegye tizenhárom esztendő telt börtönben töltött titkos püspöke tájékoztatta e sorok íróját arról, hogy a titkos püspökök soha nem voltak egyúttal ordináriusok azért, hogy ha az egyik vonalban letartóztatás történik, az ne érintse a másik vonalat. Így például egy titkos püspök letartóztatásakor az ordinarius substitus szabadlábban maradt. A titkos püspökök feladata az apostoli folytonosság biztosítása lett volna abban az esetben, ha a lelkipásztori munka teljes egészében „föld alá” szorult volna. A titkos püspökök és az adott egyházmegye mindenkor ordináriusai ismerték egymást. Ezt a bonyolult rendszert, melyet a kommunista hatóság soha nem látott át, a nuncius kiutasítása után az olasz követség segítségével az Apostoli Szentszék működtette.³

A nehéz időkben Romániában élő katolikus püspökök sorsa a következőképpen alakult:

Római katolikusok: Márton Áron gyulafehérvári megyéspüspök. 1949-ben letartóztatták, életfogytiglani ítélettel hat évet töltött börtönben, tíz évet saját hivatalában mozgásszabadságától megfosztva, kényszerlakhelyen élt. Eröss Alfréd gyulafehérvári titkos püspök. Várható letartóztatása előtt, 1950-ben agyvérzésben meghalt. Macalik Győző gyulafehérvári titkos püspök. Börtönben halt meg 1952-ben. Scheffler János szatmári megyéspüspök és nagyvárad apostoli kormányzó. 1950-ben kényszerlakhelyre hurcolták, 1952-ben letartóztatták és ebben az évben börtönben meghalt. Boldoggá avatták 2011-ben. Bogdánffy Szilárd szatmári és nagyvárad titkos püspök. 1949-ben letartóztatták, 1953-ban börtönben meghalt. Boldoggá avatták 2010-ben. Pacha Ágoston temesvári megyéspüspök. 1950-ben letartóztatták, és 82 éves korában 18 év börtönre ítélték. 1954-ben már halálos betegen, nagyrészt megvakulva visszavitték a temesvári püspökségre, ahol rövidesen meghalt. Boros Béla temesvári titkos püspök. 1951-ben letartóztatták, életfogytiglani börtönre ítélték, börtönben töltött tizenhárom évet. II. János Pál pápa 1990-ben címzetes érsekké nevezte ki. 2003-ban halt meg élete 95., püspöksége 55. évében. Anton Durcovici moldvai (iași-i) püspök, börtönben halt meg 1951-ben. Duma János (Ioan Duma) moldvai titkos püspök. Börtönben töltött tizenhárom vagy tizenöt évet, 1981-ben halt meg. Alexandru Cisar bukaresti érsek. Ő volt az egyetlen, aki elfogadta az állami hatóság által rá kényszerített nyugdíjat, ezért a Szentszék is elmozdította érseki székéből. Ezután börtönbe nem került, kényszerlakhelyre hurcolták, ott halt meg. Joseph Schubert bukaresti titkos püspök. Letartóztatták 1951-ben, börtönben töltött tizenhárom évet. Emigrációban halt meg 1969-ben.

Görög katolikusok: Ioan Suci balázsfalvai apostoli kormányzó. Letartóztatták 1948-ban, börtönben halt meg 1953-ban. Liviu Chinezu balázsfalvai segédpüspök. Letartóztatták 1948-ban, börtönben halt meg 1955-ben. Alexandru Todea balázsfalvai titkos püspök. Először 1947-ben, majd 1948-ban tartóztatták le, ezután a börtönből meg-

3 A titkos ordináriusok és a titkos püspökök működéséről a következő személyektől (egykori résztvevőktől) kaptam szóbeli információkat: Boros Béla érsek, egykori titkos püspök; Jakab Antal püspök, egykori titkos ordinárius; Eröss Lajos nagyprépost, püspöki irodaigazgató, egykori titkos ordinárius-jelölt; Lestyán Ferenc főesperes, egykori titkos ordinárius, Dávid László egykori püspöki titkár, Ferencz Ervin OFM.

szökött. Harmadszor 1951-ben tartóztatták le, börtönben töltött összesen tizenöt évet. 1990-ben balázsfalvai érsek, majd bíboros lett. *Alexandru Rusu* nagybányai püspök. 1963-ban börtönben halt meg. *Ioan Dragomir* nagybányai titkos püspök. Börtönben töltött tizenöt évet, 1985-ben halt meg. *Valeriu Traian Frențiu* nagyváradai püspök, 1952-ben börtönben halt meg. *Luliu Hirțea* nagyváradai titkos püspök, börtönben töltött összesen tizenhárom évet. *Luliu Hossu* kolozsvár-szamosújvári püspök. Letartóztatták 1948-ban, börtönben töltött tizenhat évet, mint in petto bíboros, 1970-ben kényszerlakhelyen halt meg. *Ioan Chertes* kolozsvár-szamosújvári titkos püspök, börtönben töltött tizenhárom vagy tizennégy évet. II. János Pál pápa 1990-ben címzetes érsekké nevezte ki. *Ioan Bălan* lugosi püspök. 1948-ban tartóztatták le, börtönben töltött tizenhat évet, 1969-ben kényszerlakhelyen halt meg. *Ioan Ploscaru* lugosi titkos püspök, börtönben töltött tizenhárom vagy tizennégy évet. *Vasile Aftenie* püspök, a balázsfalvai érsek bukaresti helynöke. Letartóztatták 1948-ban, börtönben halt meg 1950-ben.

Részben azért, mert a kommunista hatóság számára kiismerhetetlen volt a titkos kormányzati rendszer, részben a genfi négyhatalmi tárgyalásokat követő nemzetközi enyhülésnek köszönhetően, 1955-ben Márton Áront szabadlábra helyezték. Nem kapott sem kegyelmet, sem amnesztiát, természetesen nem is rehabilitálták, hanem a hivatalos meghatározás szerint felfüggesztették az életfogytiglani börtönbüntetésének letöltését. Az 1956-os magyar forradalom leverését követően azonban a korábbi átmeneti enyhülést Romániában is gyors politikai fagyás követte. Márton Áronnak 1957 júniusában bevonták a személyi igazolványát, amivel gyakorlatilag törvényen kívüli állapotba helyezték. Mozgásszabadságát a püspöki palotára és az azzal egy telken lévő gyulafehérvári székesegyházra korlátozták. Tíz évig, 1967-ig volt házi őrizetben, ami alatt folyamatosan fenyegette őt az újabb bebörtönzés lehetősége. Franz König bíboros, akit 1967-ben a bukaresti pátriárka meghívott Romániába, azzal a feltétellel fogadta el a meghívást, hogy találkozhat Márton Áronnal, akinek kényszerlakhelyét ezért oldották fel.

Márton Áron a börtönből való kiszabadulása után, jogi helyzete miatt újabb bebörtönzéssel fenyegetve, változatlanul azt az elvet képviselte, hogy az egyháznak a Krisztus által adott autonómia alapján kell működnie, változatlanul távol kell tartania magát az immanens hatalmi törekvésektől. Annyit jelent ez: változatlanul nem hódolt be az ateista államhatalomnak. Kiszabadulása után néhány hónappal, 1955 augusztusában Kolozsváron járt. Egy görög katolikus fiatalember, aki azzal a szándékkal készült papságra, hogy betiltott, katakomba életet élő egyházának, a görög katolikus egyháznak a papja legyen, ekkor látta először Márton Áront. Az akkori fiatalember neve Lucian Mureșan, aki ma a katolikus egyház bíborosa és a balázsfalvai görög katolikus főegyházmegegye nagyerseke. Idézzük fel az ő emlékeit annak tanúságaként, hogy Márton Áron hajlíthatatlan – a kommunisták számára javíthatatlan – módon semmibe véve az egyházra vonatkozó kommunista törvényeket, változatlanul érvényes egyháznak, a katolikus egyház érvényes rítusának tartotta az erdélyi románok betiltott egyházi közösségét. „Közről látva az az érzésem támadt, hogy egy szent előtt állok. Sem akkor, sem most nem tudom megmagyarázni, amit akkor éreztem. Egészen rendkívüli volt. Utána, egy számomra emlékezetes napon, még azon év augusztus 16-án leírhatatlan izgalommal ministráltam egy szentmiséen, amelyet ő mutatott be a kolozsvári Szent Mihály-templomban. Öten voltunk fiatalok, egykorúak és román nemzetiségűek, a görög katolikus egyház fiai. (...) A szentmise után néhány percre fogadott bennünket,

és választékos románsággal a következőket mondta nekünk: Ti egy mártír egyház gyermekei vagytok; hosszú éveket töltöttem püspökeitekkel a börtönben. Egész együttlétünk alatt példamutató volt a viselkedésük. Igaz testvérekként éltünk együtt. Szerettük egymást, és készek voltunk bárminő kínzást eltűrni és örömmel feláldozni akár életünket is az egyház ügyéért.” (Fodor 2013) Majd pedig, amikor az öt román, görög katolikus ministráns kérte felvételét a gyulafehérvári magyar római katolikus papneveldebe, felvette őket, tudatva, hogy összesen negyven görög katolikus kérelem van. Nyilván öt személyt észrevétlenül el tudott helyezni, amit megkönnyített az, hogy akkor a sok ott tanuló moldvai papnövendék ellátására román nyelvű képzés is folyt Gyulafehérváron, köztük „bújtatta” a szintén román nyelvű görög katolikusokat, akiknek katolikusságát az állami hatóság nem ismerte el. Majd amikor a bukaresti kormány – miután rájött arra, hogy a már elrománosodott csángó papnövendékek visszamagyarosodnak Gyulafehérváron – újra engedélyezte a iasi-i szemináriumot, és a moldvai papnövendékek ott folytatták tanulmányaikat, ott maradtak a görög katolikus románok. Ez feltűnt a hatóságnak, és az állami hatóság kitiltotta őket Gyulafehérvárról. Ez az öt görög katolikus papnövendék negyedik tanévének végén történt. Tanulmányaikat tehát nagyrészt a nyilvánosan, ámbár csak megtűrt állapotban működő római katolikus papneveldeben végezték, majd hatósági kitiltásuk után földalatti körülmények után folytatták. Végül az 1964-es amnesztia idején szabadult, börtönt túlélő püspökök titokban szentelték pappá őket.

Márton Áron nem csak a betiltott görög katolikus egyház túlélését segítette, hanem a betiltott ferences rend titkos papnövendékeit is pappá szentelte. Az 1948-as kultusz-törvény a ferences rendet is betiltotta, de az erdélyi ferencesek egyszerűen – ferences egyszerűséggel! – nem vettek tudomást erről. Egy évig még a vajdahunyadi ferences teológia is tovább működött, míg felheccelt munkásokkal szét nem verették azt. A hatóságok az akkor körülbelül 120–130 erdélyi ferencset 1951-ben előbb együtt Máriaradnára, majd 1952-ben három csoportra osztva három kisebb ferences kolostorba utalták kényszerlakhelyre, a kolostor elhagyásának tilalmával. Désre internálták a vajdahunyadi ferences teológia tanári karát. A felsőbb évfolyamokat még 1949-ben Pacha Ágoston temesvári püspök pappá szentelte azzal, hogy a hiányzó tanulmányokat felszentelt papként fejezzék be. Az alsóbb évfolyamok növendékei pedig „beszállingóztak” az internálásba előbb Máriaradnára, majd Désre a tanáraik után, maguk is vállalva a kényszerlakhelyet. Itt, az állami hatóság előtt titokban folyt az a teológiai képzés, amit később az erdélyi ferences zsargon „dési szabadegyetem” névvel illetett. Ezt a titokban képzett nemzedéket szentelte diakónussá, majd pappá Márton Áron 1956-ban és 1957-ben. Az 1956-os szentelések a dési kolostorban, a ferencesek kényszerlakhelyén voltak, mert Márton Áronnak ekkor még megvolt a mozgásszabadsága. Azonban 1957-ben, személyi igazolványának bevonásával őt is kényszerlakhelyre utalták, ezért a szentelendők szöktek el hozzá Gyulafehérvárra, ahol az állami hatóság által törvényen kívüli helyzetbe kényszerített püspök pappá szentelte a tiltott rend növendékeit.⁴

4 Az állami engedély nélkül működő titkos ferences papképzésről és felszentelésükről a következő személyektől kaptam információkat: Bálint Salvator OFM egyháztörténész, az egykori vajdahunyadi ferences hittudományi főiskola rektora; Ferencz Ervin OFM házfőnök; Bartók Albert OFM egykori titkos növendék; Márk József OFM egykori titkos növendék.

A kommunisták az egyház megosztásának céljából mozgalmat szerveztek a papságon belül, melybe különböző módokon nyertek meg embereket. Voltak, akiket sértettségük, voltak, akiket hiúságuk által, másokat zsarolással szerveztek be. Olyan esetek is előfordultak, hogy a kommunista sajtó neveket szerepeltetett egyes rendezvények résztvevőiként, olyanokét is, akik ténylegesen ott sem voltak. A kommunisták e mozgalomnak a „katolikus békemozgalom” nevet adták, ami elárulta azt, hogy a megosztáson túl propagandisztikus céljaik is voltak. Igyekeztek ugyanis olyan látszatot kelteni – a hidegháború kibontakozásának ideje volt ez –, mintha azok, akik nem tartoznának e mozgalomhoz, háborút akarnának. A mozgalomhoz tartozó papokat békepapnak nevezték el, ami azonban a nép ajkán hamarosan szitokszóvá vált. Aki békepap volt, az a nép szemében szégyenbélyeget viselt.

Márton Áron börtönévei alatt Erdélyben is szerveződött „katolikus békemozgalom”, ami a papságnak körülbelül a tíz százalékát érintette. Ennek értelmezéséhez, értékeléséhez ismerni kell a körülményeket, melyekről fentebb már volt szó: a romániai katolikus püspököknek gyakorlatilag a száz százaléka börtönbe került (római és görög katolikusok, nyilvános és titkos püspökök egyaránt), és a püspökök fele nem került ki élve a börtönből. Márton Áronnak is elterjedt a halálhíre, 1953-ban Szalay Jeromos emigráns magyar bencés pap Párizsban mint meghalt püspökről írt róla könyvet. (Szalay 1953.) Ilyen viszonyok között Erdélyben is voltak kicsinyhitű papok, akik azt gondolván, hogy a kommunista államhatalom nélkül az egyház nem boldogulhat, „beálltak a sorba”. E sorok írójának személyes véleménye, hogy a romániai katolikus egyházra nehezedő, más kommunista országokhoz képest súlyos teher (lásd a püspökök bebörtönzési és túlélési valószínűségét) mellett, a körülbelül tíz százaléknyi érintettség nem nagy arány. Körülbelül kilencven százalék vagy aktív, vagy csendes ellenállóként, de kitartott. Ennek volt köszönhető az, hogy a „békemozgalom” nem tudta kiterjeszteni hatalmát az egyházra, végső soron egyebek mellett ennek is köszönhető volt az, hogy Márton Áront 1955-ben szabadlábra helyezték. Ha a békepapok ki tudták volna terjeszteni hatalmukat az egyházmegye papságára, akkor Márton Áront természetesen soha nem bocsátották volna szabadon.

Miután Márton Áron kijött a börtönből, jogilag egy nap alatt, morálisan, lelkipásztorilag pedig körülbelül két-három év alatt felszámolta az ateista állammal kollaboráló békemozgalmat. Jogilag egy nap alatt úgy számolta fel e mozgalmat, hogy miután 1955. március 25-én visszatért székhelyére, Gyulafehérvárra, azonnal kiadott egy körlevelet, melynek hangvétele egyértelmű: az egyházban minden jog az Apostoli Szentszéktől származik, amibe a papságon kívüli hatalom, mint például az állam, nem szólhat bele. A körlevél kitér a békepapság által kiváltott bizalmatlanságra, amit fel kell számolni. (Márton 1955) Ez a körlevél már egyértelművé teszi azt, hogy *Márton Áron nem a „jó pap” és a „rossz pap” kategóriáiban gondolkodik, hanem a papság számára kötelező egység gondolata szerint*. Az egyház ellenségei, a kommunisták talán még vártak is arra, hogy a börtönből szabadult püspök majd „jól szétcsap” a békepapok között, amivel a papság soraiban további ellentéteket szított volna. *Márton Áron nem ezt tette.*

A jogköröket tisztázó körlevél mellett Márton Áron a következő két-három évben lelkigyakorlatokat szervezett a kiengesztelődés érdekében, amelyeken minden papnak át kellett esnie, aki éppen szabadlábon volt. A köztudat e lelkigyakorlatokat úgy értékeli, hogy a békepapság megregulázását szolgálták. Ez nem így van, még az egyháznak ártó békepapoknak kijáró penitencia mellett sem. Márton Áron senkit nem „leckéztetett”

lelkigyakorlatokkal. E sorok írójának Bálint Salvator ferences szerzetes, a lelkigyakorlatokat vezető két pap egyike mondta el, hogy a szabadlábbon lévő papság egészét érintették e lelkigyakorlatok, melyeknek célja nem „leckéztetés”, nem regulázás volt, hanem a bizalmatlanság megszűnését és az egység helyreállítását érte el Márton Áron. Azt természetesen bármelyik papról mindenki tudta, hogy hogyan „viselkedett” a püspök börtönévei alatt. A lelkigyakorlatok gyónással, a penitencia feladásával jártak, akik a püspök börtönévei alatt az egyház érdekei ellen cselekedtek, azoknak meg kellett újítaniuk engedelmisségi fogadalmukat. Bálint Salvator kihangsúlyozta, hogy a békepapoknak – akik a nép előtt elveszítették bizalmukat – egyházközségükben a szószékről fel kellett olvasniuk a feloldozásuk tényét. „Ennek rendkívül nagy lelkipásztori hatása volt” – emlékezett vissza a beszélgetésben páter Salvator, és Márton Áront ez érdekelte, a lelkipásztori hatás. *Márton Áron ezután nem volt hajlandó hallani a papság soraiban semmilyen megosztottságról.* Akik az ő börtönévei alatt az Apostoli Szentszékhez hűségesek maradtak, azoknak hűségét megköszönte. Akik vétkeztek az egyházi fegyellem ellen, de megbánták és megvallották ezt, azoknak megbocsátott. Márton Áron ezzel olyan helyzetet teremtett, hogy az engedelmisségi fogadalmukat megújító békepapok is méltósággal tudtak visszatérni a püspökkel közösségben végzett lelkipásztori munkába. Ezzel pedig kifogta a szelet a kommunisták vitorlájából, akik azt várták, hogy az ateizmussal, a kommunista rendszerrel szemben hajlíthatatlan püspök majd úgy intézkedik, hogy azzal fenntartja a megosztottságot.⁵ Az őt jól ismerő erdélyi papság vallja: Márton Áron nagyon kemény ember volt – azonban még annál is szelídebb. Ennek az egyéniségének köszönhető, hogy Erdélyben a papi „békemozgalom” jogilag 1955. március 25-e óta, morálisan pedig az ötvenes évek vége óta nem létezett.

Márton Áron a számára 1957-ben kezdődő évtizedben, a kényszerlakhely által meghatározott évtizedben beszorult a püspöki rezidenciára. Onnan legfeljebb a lakása mögötti kertbe és a püspöki palotával egy telken lévő székesegyházába tudott átmenni. A rezidencián belül nem volt őrizete, de hivatalát például a szomszédos katonai laktanyából állandó megfigyelés alatt tartották. Mivel személyi igazolványát bevonták, e törvényen kívüli állapotában a neki ott adatott közvetlen egyházi területet nem hagyhatta el. Még a közeli hittudományi főiskola épületébe sem mehetett át, mert ahhoz ki kellett volna mennie az utcára – ahol viszont igazolvány híján az első rendőr letartóztatta volna. Az egyházmegye papjai bemehettek hozzá, illetve mivel ebben az évtizedben maga is tanára volt a hittudományi főiskolának (hodegetikát, a lelki vezetés és az evangelizáció tudományát tanította), ezért a papnövendékek Márton Áron lakására jártak át, hogy óráit megtarthassa. A mindig intenzív szellemi életet élő püspök kisugárzásának első „haszonélvezői” a korszak papnövendékei voltak. E tíz esztendőnek és a házi őrizet utáni éveknek is a szellemi termékei azok a beszédek, amelyeket a székesegyházban papszenteléseken és diakónusszenteléseken mondott. E beszédek arról tanúskodnak, hogy házi őrizetben, a világtól elzárva is lépést tartott a világ változásaival. E beszédek már a hetvenedik életéve felé járva is friss szellemről, mély lelkiületről, az élettapasztalat által is hitelesített, átélt hitről tanúskodnak.

⁵ Bálint Salvator OFM szóbeli közlése a szerző számára.

Márton Áron a II. vatikáni zsinat idejét e világtól elzártan, szellemileg mégis a régi igényessége mellett élte át. A zsinattól távol is lépést tartott a zsinati folyamatokkal. Már a harmincas években is zsinati szellemben gondolkodott, amikor egyetemi lelkészként világi apostolokat képezett, folyóirat-szerkesztőként, népszövetségi igazgatóként pedig a kultúra, a pedagógia már aktív munkáit krisztusi alapra állította. Zsinati szellemben járt el az emberi jogok védelmezőjeként és a mindenkori diktatúrák ellenzőjeként is. Öregkori beszédeiben a régi klerikális egyházkép szükséges lebontását hangsúlyozta, mert Krisztus az egyházat nem uralkodásra, hanem szolgálatra rendelte. „Idők folyamán a keresztény papság eltorzult, zárt osztállyá lett. Külön helyet foglalt el a társadalmi ranglétrán. (...) S a zsinat, a Szentlélek ösztönzésére, ezért kereste annyi gonddal, hogy a katolikus papság fogalmát a történelem folyamán hozzátapadt idegen elemektől megtisztítsa, s helyét (...) az evangélium szellemében határozza meg.” (Márton 1997c) A pap mint alter-Krisztus nem uralkodik, hanem szolgál, testvéri közösségben van Isten egész hívő népével: „a pap nem közvetítő, hanem eszköz (vagyis szolgáló – V.L.) az egyetlen Közvetítő kezében. (...) A pap igazi missziója tehát, éppen úgy, mint az Egyházé, nem politikai, gazdasági és társadalmi, hanem vallási. (...) *A külső klerikalizmus, az Egyház túlzott befolyása a politikai életre visszafejlődött; s szűnőfélben van a belső klerikalizmus is, a klerikusok gyámkodása a laikusok fölött.* Az Egyház ma már nem külső befolyásra, nem elismerésre és dicsőretrre pályázik, hanem arra, hogy papjai és hívei minél mélyebben átéljék a kereszténységet.” (Márton 1997d) Márton Áron, aki imádkozó ember volt, felismerte Isten gondolatát a zsinati okmányokban. Azért volt lehetséges ez, mert – Krisztust tartva mesterének – az embert testvérnek tekintette, nem pedig a lelkipásztori munka pusztá tárgyának.

Márton Áron a zsinat munkájában felismerte azt a kisugárzást, amit hívő és imádkozó emberként, Isten és a világ metszéspontjában élve maga is megtapasztalt. A zsinat munkájában saját ifjúkori törekvéseire ismert. A zsinat „megfogalmazta a mondanivalóját az Egyháztól, mely nem e világból való, de a világban él és működik. (...) Munkája közben egyik szemét a világra függesztette, a másikkal pedig Krisztusra figyelt, hogy csak azt mondja és tegye, amit isteni Alapítója vár az Egyháztól. *Az egyház meg akar újulni (...), hogy minél jobban megértse és megközelítse a világot.* Közelebb akar jutni a világhoz, hogy közelebről és a *világ nyelvén* mondhasssa a világ fülébe Krisztus igazságait.” (Márton 1997b) Márton Áron tehát lelkipásztori módszert ajánl növendékeinek. Az egyháznak ismernie kell a változó világ nyelvét, gondolkodását, problémáit. Szükséges, hogy az egyház ráhangolódjék a szekularizált világ sokféle gondjára, bajára, életérzésére, a társadalmi rétegek sokféle élethelyzetére, mert e ráhangolódás által képes közvetíteni az evangéliumot. Nevezhetjük úgy is ezt, hogy az egyház szolidáris a világgal. Öregkori gondolatai azt közvetítik, hogy a fundamentalizmus, a kizárólag önmagunkra rendezett világértelmezés ideje lejárt, különben a világ észre sem vesz bennünket. Nyitott szívű emberként Márton Áron tudta ezt. Még a házi őrizet idején, papszentelésén így biztatta újmiséis papjait: „Legyetek tehát modern lelkipásztorok. Ismerjétek meg a mai ember problémáit, lelki szegénységét, erkölcsi veszélyeit, földies gondolkozását, természetfölötti érzéketlenségét; (...) Legyetek modernek olyan értelemben is, hogy vágjatok új csapásokat, kezdeményeztetek új módszereket a lelkipásztorkodásban, de ne feledjétek, hogy ha az új út nem az oltártól, nem a gyóntatószéktől és nem az imázsármolytól indul el és nem oda tér vissza, nem a Krisztus útján jártok.” (Márton 1997a) Márton Áron kinyilvánítja azt, amit az ő

hite és pasztorális meggyőződése diktál: jelnek lenni a világban, érteni a világot, hogy a világ is értsen engem. Ez a párbeszéd képessége az egyház és a világ között. Mindez olyan munkával és fegyelemmel járható út, amely az oltártól, a gyóntatószéktől és az imaszámolytól indul, és oda is tér vissza.

Azt, hogy Márton Áront a kényszerlakhely évtizedében, törvényen kívüli állapotában végig fenyegette az újabb bebörtönzés veszélye, egy viszonylag késői, 1966-ban írt leveléből tudjuk, melyet a kormány vallásügyi osztályának vezetőjéhez írt. Leveléből az derül ki, hogy a kormány a kultusztörvény két szakaszának a megsértésével is vádolta őt. Márton Áron 1966-ban körlevelet adott ki a jubileumi búcsúk ügyében, és e búcsúk kiterjesztésére a Szentszéktől engedélyt kért.

Egyik vád a körlevél ténye volt, mert Márton Áron nem küldte – ahogy máskor sem – Bukarestbe cenzúráztatni a körlevelet. A kormány szerint ez törvényt sértés volt, a püspöknek viszont más volt a véleménye. A kultusztörvény kérdéses szakasza szerint ugyanis belső, kizárólag egyházi ügyekben nem szükséges az állami cenzúra. Márton Áron 1948 után nem is írt általános, például az emberi jogokat érintő körleveleket, mert semmilyen tekintetben nem kívánta magát állami cenzúrának alávetni. 1948 után csak az egyház belső életére vonatkozó körleveleket írt, melyekre a kultusztörvény – úgy tűnik – nem egyértelmű rendelkezése nem írt elő cenzúrárt. A kormány megfenyegette őt, hogy ha a búcsúk során bárhol zavargások fordulnak elő (soha nem fordultak elő! – V.L.), akkor felelőssé teszik, „ha pedig a híveket a munkájuktól vonjuk el, szabotáznak minősítik, és mint ilyent büntetik. Ugyanakkor engem utoljára figyelmeztet, hogy ha még hasonló törvényt sértést követek el, a kormány felül fogja vizsgálni jogi helyzetemet.” (Márton 1996) Ahhoz nem fér kétség, hogy a jogi helyzet felülvizsgálata egy érvényes büntető ítélet hatálya alatt álló, az életfogytiglani börtön letöltése alól fel függesztett, személyi igazolvánnyal nem rendelkező személy esetén az újbóli bebörtönzést jelentette volna. Márton Áron ekkor volt 70 éves, és még mindig börtönnel fenyegették. Visszautasította, hogy törvényt sértett volna. „A törvény 25. szakasza az általános érdekű pásztorlevelekről beszél, de ezekről sem mondja, hogy csak az Ön előzetes cenzúrájával szabad kiadni. Az én pásztorleveleim és körleveleim, melyeket nagyon ritkán és nagyon leszűkített terjedelemben kiadhatok, kizárólag egyházi, vallási és pasztorális tárgyúak, papjaimat és híveimet érdeklik, s úgy tartom, hogy azok elbírálására a püspök illetékes.” (Márton 1996) A levélből kiderül, hogy a kommunista állami hatóság még 1966-ban is államosítani akarja az egyházat (egyes országokban ez már régen sikerült!), Márton Áron pedig ezzel a törekvéssel, 70 évesen is börtönnel fenyegetve, változatlanul szembeszáll. Az egyházellenes diktatúra idején, ha csak megfűrt állapotban is, de megőrizte a rábizott egyháznak a Krisztustól adott autonómiáját.

Visszautasította a másik vádat is, tehát azt, hogy törvényt sértett volna azzal, hogy püspökként a Vatikánhoz fordult. „Közvetlenül fordultam a Vatikánhoz. Ezt kellett tennem, ha egyáltalán célt akartam elérni. Nem titokban tettem, és nem kértem titkos dolgot. Egyházunk törvénye szerint jogunk van híveinkkel és egyházi előljáróinkkal ellenőrzés nélkül, közvetlen kapcsolatot fenntartani. Az Egyház jogát a nemzetközi joggyakorlat is védi, hiszen szorosan összefügg az embernek egyik elidegeníthetetlen jogával, a vallásgyakorlat és a lelkiismereti szabadság jogával. A Pápa és a Pápával való közösség a katolikus vallás lényeges része. Sajnos, mi 1948 óta a legfelsőbb egyházi fórumunk hivatalos rendelkezéseihez is csak véletlenül és szörványosan juthatunk hozzá,

és súlyos lelkiismeretbeli ügyeket vagyunk kénytelenek megoldatlanul hagyni, mert a törvény negyvenedik szakasza elzárja utunkat.” (Márton 1996)

Ilyen helyzetben élt Márton Áron, amikor 1967-ben meghívót kapott a román ortodox egyháztól arra, hogy vegyen részt a Curtea de Argeș-i görögkeleti kegyhely fennállásának 450. évfordulóján rendezett ünnepségen. Ekkor nyilván azt jelezte vissza, hogy nem tudja kitenni a lábát az utcára, mert nincs személyi igazolványa. Ezt követően Márton Áron arról tárgyalt az állami hatóságokkal, hogy meghívót kapott az ortodox egyháztól az ünnepre. (Dr. Marton 1996) Ugyanekkor az ortodox egyház 1967 őszére König bíborost is meghívta Bukarestbe. Az Új Ember című budapesti katolikus hetilap szeptemberben arról tudósít, hogy Márton Áron elutazott Curtea de Argeșbe.⁶ (A Márton Áron Emlékkönyv életrajzi adattára szerint Márton Áron október 20-án volt jelen az ünnepségen.) Majd ez után, 1967. november 19-én König bíboros Iustinian ortodox pátriárka meghívására Bukarestbe érkezett. König bíboros azzal a feltétellel fogadta el a meghívást, ha találkozhat Márton Áronnal. A bíboros által támasztott feltételnek köszönhetően Márton Áron Bukarestbe utazhatott, a repülőtéren ő is ott volt a bécsi bíboros érsek fogadásán, majd másnap, november 20-án a bukaresti érsekség épületében személyesen tárgyalt König bíborossal, aki ugyanígy fogadta a tizennégy évet börtönben töltött Boros Béla püspököt is.⁷ Ezután Emil Bodnaras miniszterelnök-helyettes utólag tájékoztatta Márton Áront arról, hogy megszüntették a kényszerlakhelyre vonatkozó tilalmat. (Dr. Marton 1996)

Köztudomású, hogy egy katolikus püspök, lakjék a világ bármely távoli részén, öt-évenként köteles ellátogatni Rómába, hogy beszámoljon a pápának a munkájáról és egyházmegyéje helyzetéről. Ezenkívül egy püspöknek sok más dolga is lehet Rómában, tehát nem törvényszerű, hogy csak öt-évenként utazzon. Márton Áront még XI. Pius pápa nevezte ki püspökké. Rövid idő múlva kitört a második világháború, ez akadályozta Márton Áront, hogy Rómába utazzon. Ezután 1945-től a letartóztatásáig eltelt négy év, amikor egyszer tudott külföldre utazni, 1946-ban vagy 1947-ben Budapestre (ekkor járt utoljára Magyarországon). E négy évben a rajta lévő nagy teher, a „végvári őrszolgálat” miatt nem jutott el Rómába. Ezután hat évig börtönben volt, a világ semmit nem tudott róla, még a halálhíre is elterjedt. Az ötvenes évek közepén két évig szabadlábban volt, de ez az időszak a vasfüggönyön innen kevés püspök számára jelenthetett útlevelet. Utána a kényszerlakhely évtizede következett. Arra, hogy Rómába utaz-zék, eleget téve minden püspök kötelezettségének, csak a kényszerlakhely feloldását követően, 1969 őszén nyílt lehetősége, amikor kimehetett az akkor rendezett püspöki színódusra. *Márton Áron már harmincegy éve volt püspök, az apostolok utóda, amikor először nyílt lehetősége arra, hogy a pápával, Szent Péter apostol utódával találkozzék.* Ez a tény is jelzi, milyen körülmények között végezte ő a szolgálatát, amire Szent Péter utóda, XI. Pius pápa 1938-ban kiválasztotta.⁸

6 Márton Áron a Curtea de Argeș-i ünnepségen. *Új Ember*, 1967. szeptember 17.

7 Boros Béla érsek szóbeli közlése a szerző számára.

8 Márton Áron püspök Rómában. *Új Ember*, 1969. október 12.

Márton Áronnak püspökként négy alkalma volt arra, hogy Rómába utazzon. Amikor 1971-ben, szintén püspöki szinódusra utazott, magával vitt néhány fiatal papot. Köztük volt Jakubinyi György, aki Márton Áron harmadik utóda és egyúttal a második gyulafehérvári érsek. E fiatal papok akkor néhány évre Rómában maradtak, hogy magasabb teológiai képesítést szerezzenek. Jakubinyi érsek tudósít arról, hogy amikor VI. Pál pápa a magánkönyvtárában fogadta Márton Áront, akkor őket, a fiatal papokat is bevitte a találkozóra. Jakubinyi György visszaemlékezéséből tudjuk, mi történt ekkor a pápai magánkönyvtárban. Vélhető az, hogy a kihallgatások alkalmával a pápa nem szokott elésietni a hozzá betérő püspököknek. 1971 októberében azonban, amikor beléptek a könyvtárba, a pápa felállt és elébe sietett Márton Áronnak. Átölelte őt, majd a mellette álló fiatal papokhoz, köztük Jakubinyi Györgyhez fordulva arra intette őket, hogy *mindenben kövessék püspöküket, mert szent.* (Dr. Jakubinyi 1996)

Ezen a szinóduson felmerült az a kérdés is, hogy az egyház mennyire elegendhet a politikával. Márton Áron világosan látó emberként szét tudta választani az egyház köteles társadalmi felelősségét, az emberi jogok iránti elkötelezettségét, a krisztusi hatalomkritikát attól a pártpolitikától, ami abban nyilvánulna meg, hogy az egyház vagy a hatalmi politikának alárendelt eszköz lesz, vagy pedig abban, hogy a hatalomból részt kérve, valamely (párt)politikai irány mellé kötné az egyházat, szembefordulva ezzel más politikai irányokkal. E témához hozzászólva, a vasfüggönytől keletre élő egyház evangéliumi tapasztalatát fejezte ki a szinóduson: *„A politikai tevékenységet kifejtő pap híveinek legalább egy részével összeütközésbe kerül. (...) Tisztán politikai döntések számára a Szentlélek nem ad ajándékokat”.* (Márton 1988f)⁹

Márton Áronnak a világtól való, évtizedeken át tartó elzártsága nem jelentette azt, hogy beszűkült volna szűkebb pátriájának a problémáiba. Nyitott volt a szegények, a kiszolgáltatottak helyzetére, világmérétekben is. Nyitott volt a harmadik világ problémáira is. Ez azt is jelentette, hogy távol állt attól az „egyházi nárcizmustól”, mely a világ bajait észre sem véve, a világ nyelvét nem beszélve csak az egyház belső ügyeivel foglalkozik. 1974-ben például diakónusszentelésen beszélt arról, hogy a szolidaritás több, mint a körön belüliek, az egyházi birtokon belüliek szolidaritása. Stefano Kim bíborosra, a szöuli érsekre hivatkozik, aki arról beszél, hogy a harmadik világ népei súlyos küzdelmeikben a keresztények részéről nem kapnak támogatást. Azonban ha az egyház kiváltságait vagy jogait sértik valahol, akkor „püspökök, papok, hívek megtöltik hangos panaszukkal a világot, de ha nem keresztény intézményeket vagy embereket ér hasonló sérelem, érzéketlenül mennek el mellette, mint az evangéliumban a levita és a pap a rablók által kifosztott és az út szélén hagyott félholt ember mellett. A keresztények nem állnak üldözött vagy megalázott embertársaik oldalára, nem kockáztatnak semmit, nehogy veszélyeztessék a saját érdekeiket. *Pedig most volna az evangélizáció alkalmas ideje*” – közli velünk a harmadik világ tapasztalatát a Márton Áron által idézett Kim bíboros. És a messzire ellátó erdélyi püspök hozzáteszi: „Elgondolkodtató szavak. Ezek szerint a nemhívők és a nemkeresztények tőlünk, keresztényektől példaadást és támogatást várnak, azt várják, hogy az igazság, az igazságosság és a szeretet

⁹ A pontos dátumot Gianfranco Ravasi bíboros közölte a *Keresztény Szó* 2013. februári számában.

parancsának érvényesülését elősegítsük úgy, ahogy az evangélium kívánja, bátran és nyíltan, kockázat árán is, *bárhol* sértik meg azokat.” (Márton 1997e) Márton Áron – és Kim bíboros – arra tanít itt, hogy az igazságosság nem lehet az önzés alibije. Ha a keresztények csak a saját igazukról képesek beszélni, akkor elszigetelődnek azoktól, akik nem keresztények, akik az egyháztól távol állnak vagy nem hívők. Pedig számunkra, a mai szekularizált világban élők számára is most van itt az evangelizáció alkalmas ideje. Márton Áron, aki jól értette a világ nyelvét, aki minden ember bajára, kiszolgáltatottságára rá tudott hangolódni – bármilyen hitet valljon, bármilyen nyelven beszéljen is –, ma is tanít bennünket.

Miután Franz König bíboros közbenjárására megszüntették a kényszerlakhelyét, Márton Áron visszakapta a teljes mozgásszabadságát. Ezután még évekig, szaporodó betegségei mellett is járta a rábizott egyházmegyét, Erdélyt. Útjai diadalutak voltak. Hűséges népe ünnepelte a hűséges püspököt, a jó pástort, akit nem tudott legyűrni a Gonosz. 1974-ben rákos betegséget diagnosztizáltak nála, ami lassú lefolyásúnak bizonyult, még hat évig élt vele. 1980 tavaszán már utolsó hónapjait élte, amikor utóda, Jakab Antal püspök – Márton Áron hűséges helyettesei közé tartozva, titkos ordináriusként tartóztatták le, tizenhárom évet töltött börtönökben és kényszermunkatáborban – Rómában járt a pápánál. Amikor II. János Pál érdeklődött Márton Áron hogyléte felől, Jakab Antal így válaszolt: „Nagyon beteg – és szent.” II. János Pál pápa, aki Márton Áront nélkülözhetetlennek tartotta és ezért többszöri lemondását nem fogadta el, végül 1980 tavaszán, látva, hogy *A Püspök* eljutott a végkimerülés határára, elfogadta lemondását. A Püspök 1980. május 15-én megírta utolsó körlevelét, melyben elbúcsúzott népétől. Egyebek között ezeket írta: „Mint főpásztorok, elsősorban a hitet akartam erősíteni a lelkekben, és a hithez való ragaszkodást hagyom rátok örökségül. (...) Az emberrel való sorozatos visszaélések indították a világot, hogy főként a második világháború után figyeljen az ember jogaira és méltóságára. Az egyházi Tanítóhivatalnak is az utóbbi évtizedekben egyik fontos tanítása az emberi méltóság. Krisztus a felebaráti szeretet parancsát odatette az istenszeretet mellé a főparancsolatban. A hívő embernek Isten gyermekét és saját testvérét kell meglátnia embertársában, akkor is, ha másképpen gondolkodik, mint ő, más nyelvet beszél és talán mások a vágyai és célkitűzései. Erre sokszor rámutattam, amikor tanítóttalak titeket és búcsúzóban ismét kérlek, tiszteljete és szeressete minden embert, elsősorban azokat, akikkel együtt éltek. (...) A testvériséget elsősorban magunk között, az Egyház közösségében kell megvalósítani. »Hitünk parancsa, hogy a templomon kívül az életben is testvérek maradjunk, egymás sorsa iránt érdeklődjünk és egymás terhét kölcsönös megértésben hordozzuk« – mondtam első püspöki körlevelemben és most is erre kérlek titeket. Legyen minden egyházközség igazi testvéri közösség. Az egyház akkor fogja vonzani a kívülrállókat és akkor valósul meg a keresztény egyházak és közösségek óhaja és törekvése, az összes keresztények egysége, ha rólunk is elmondhatják, mint az első századok keresztényeiről: Nézd, ezek mennyire szeretik egymást.” (Márton 1988g)

Márton Áron 1980. szeptember 29-én, Szent Mihály napján, az egyházmegye védőszentjének ünnepén, az egyházmegyei búcsúmise kezdetének percében halt meg. Temetése napján, október 4-én egész Erdélyben zúgtak a harangok.

Irodalom

- Bergson, Henri 1930. *Teremtő fejlődés*. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Hasonmás kiadás: Budapest, Akadémiai Kiadó reprint sorozata, 1987.
- Fodor György 2013. Fodor György beszélgetése Lucian Mureșan bíborossal, görög katolikus nagy-érsek metropolitával, a Romániai Katolikus Püspöki Konferencia elnökével. *Keresztény Szó*, 2013. február.
- Gusti, Dimitrie 1976. *A szociológiai monográfia*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Dr. Jakubinyi György 1996. A „Hegy”. In Dr. Marton József (szerk.): *Márton Áron emlékkönyv. Születésének 100. évfordulóján*. Kolozsvár, Gloria Kiadó, 61. p.
- Karácsonyi János 1985. *Magyarország egyháztörténete*. Budapest, Könyvtérképesítő Vállalat.
- Lakatos István 1987. *Emlékirat*. (Kézirat) Teleki László Alapítvány Teleki László Intézetének Könyvtára. Jelzet: 368/1987. 30. p.
- Lőwy Dániel 2005. *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Kolozsvár, Koinónia.
- Dr. Marton József 1996. Márton Áron korának és életének legfőbb adatai. In Dr. Marton József (szerk.): *Márton Áron Emlékkönyv. Születésének 100. évfordulóján*. Kolozsvár, Gloria Kiadó, 215–245. p.
- Márton Áron 1933a. A kiszélesített iskola. *Erdélyi Iskola*, 1933/34. évf. 1–2. sz.
- Márton Áron 1933b. A katolikus pedagógia feladata. *Erdélyi Iskola*, 1933/34. évf. 3–4. sz.
- Márton Áron 1934a. Ugartörés előtt. *Erdélyi Iskola*, 1934/35. évf. 1–2. sz.
- Márton Áron 1934b. Nemzet és kultúra. *Erdélyi Iskola*, 1934/35. évf. 5–6. sz.
- Márton Áron 1935. Iskola kitért ajtókkal. *Erdélyi Iskola*, 1935/36. évf. 1–2. sz.
- Márton Áron 1937a. Népevelésünk feladatai. *Hitel*, 2. évf. 3. sz.
- Márton Áron 1937b. A hitvallásos iskola feladata. *Erdélyi Iskola*, 1937/38. évf. 3–4. sz.
- Márton Áron 1939. Templom és iskola. *Erdélyi Iskola*, 1939/40. évf. 3–4. sz.
- Márton Áron 1941. *Püspöki körlevél, 1941. V.* (Gyulafehérvár, 1941. november 30.)
- Márton Áron 1944. *Püspöki körlevél, 1944. I.* (Gyulafehérvár, 1943. december 31.)
- Márton Áron 1945a. *Püspöki körlevél, 1945. I.* (Gyulafehérvár, 1945. január 1.)
- Márton Áron 1945b. *Püspöki körlevél, 1945. VIII.* (Gyulafehérvár, 1945. október 15.)
- Márton Áron 1946. *Püspöki körlevél, 1946. IX.* (Marosvásárhely, 1946. október 27.)
- Márton Áron 1948a. *Püspöki körlevél, 2231/1948.* (Gyulafehérvár, 1948. október 6.)
- Márton Áron 1948b. *Püspöki körlevél, 2270/1948.* (Gyulafehérvár, 1948. október 11.)
- Márton Áron 1955. *Püspöki körlevél, 1460/1955.* (Gyulafehérvár, 1955. március 25.)
- Márton Áron 1988a. Márton Áron levele Petru Groza miniszterelnökhöz. Gyulafehérvár, 1946. január 28. In P. Szőke János: *Márton Áron*. Szerzői kiadás, 441–450. p.
- Márton Áron 1988b. Márton Áron beszéde papszenteléskor. Kolozsvár, 1944. május 18. In Virt László (összeáll.): *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. Budapest, Ecclesia, 109–110. p.
- Márton Áron 1988c. Márton Áron levele a deportálások felelőseihez. Kolozsvár, 1944. május 22. In Virt László (összeáll.): *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. Budapest, Ecclesia, 112–113. p.
- Márton Áron 1988d. Húsvéti szózat. Gyulafehérvár, 1945. március 24. Egyházmegyei nyomtatvány. In Virt László (összeáll.): *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. Budapest, Ecclesia.
- Márton Áron 1988e. Beszéd Krisztus király ünnepén. Kolozsvár, 1945. október 28-án. Erdélyi Katolikus Akció Füzetei. In Virt László (összeáll.): *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. Budapest, Ecclesia, 143–144. p.
- Márton Áron 1988f. Márton Áron beszéde püspöki szinóduson. Róma, 1971. október 13. In Virt László (összeáll.): *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. Budapest, Ecclesia, 223. p.

- Márton Áron 1988g. Márton Áron püspök híveitől búcsúzó körlevele. Gyulafehérvár, 1980. május 15. In Virt László (összeáll.): *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. Budapest, Ecclesia, 229–231. p.
- Márton Áron 1996. Márton Áron levele a kormány Vallásügyi Osztálya vezértitkárához. Gyulafehérvár, 1966. február 16. In Dr. Marton József és Nemes István (szerk.): *Márton Áron írásai és beszédei*. Gyulafehérvár, 1996. 127. p.
- Márton Áron 1997a. Márton Áron beszéde papszenteléskor. Gyulafehérvár, 1965. április 25. In Dr. Marton József (szerk.): *Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet*. Gyulafehérvár, 84. p.
- Márton Áron 1997b. Márton Áron beszéde a II. vatikáni zsinat bezárásakor. Gyulafehérvár, 1965. december. 8. In Dr. Marton József (szerk.): *Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet*. Gyulafehérvár, 92. p.
- Márton Áron 1997c. Beszéde kisebb rendek feladásakor. Gyulafehérvár, 1970. november 1. In Dr. Marton József (szerk.): *Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet*. Gyulafehérvár, 126–127. p.
- Márton Áron 1997d. Beszéde kisebb rendek feladásakor. Gyulafehérvár, 1972. március 18. In Dr. Marton József (szerk.): *Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet*. Gyulafehérvár, 138–139. p.
- Márton Áron 1997e. Beszéde diakónusszentelésen. Gyulafehérvár, 1974. In Dr. Marton József (szerk.): *Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet*. Gyulafehérvár, 154–155. p.
- Márton Áron a Curtea de Argeș-i ünnepeken. *Új Ember*, 1967. szeptember 17.
- Márton Áron izraeli kitüntetése. *Új Ember*, 2000. április 16.
- Márton Áron püspök Rómában. *Új Ember*, 1969. október 12.
- Németh László 1963. A tanügy rendezése (1945). In uő: *A kísérletező ember*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Prohászka Ottokár 1929. Az ifjú nemzedékhez! (1923) In *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái 22. kötet (Iránytű)*. Budapest, Szent István Társulat.
- Prohászka Ottokár 1990a. Naplójegyzet, 1910. november 26. In uő: *Modern katolicizmus*. Budapest, Szent István Társulat.
- Prohászka Ottokár 1990b. Naplójegyzet, 1913. június 16. In uő: *Modern katolicizmus*. Budapest, Szent István Társulat.
- Prohászka Ottokár 1990c. Naplójegyzet, 1915. július 15. In uő: *Modern katolicizmus*. Budapest, Szent István Társulat.
- Szalay Jeromos 1953. *Vértanu Püspök Vértanu Népe. Márton Áron erdélyi püspök, hitvalló és szabadsághős 1896–1952(?)*. Párizs, Mission Catholique Hongroise.
- Szenes Sándor 1986. Szenes Sándor interjúja Kis György esperes-plébánossal. In Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*. Budapest, szerzői magánkiadás, 286–287. p.
- Todea, Alexandru 1990. „Ha ellenséged éhes, adj neki kenyeret!” *Mérleg*, 26. évf. 2. sz.

LÁSZLÓ VIRT

LIVING IN MINORITY AND IN FOLLOWING CHRIST. AN OUTLINE TO THE LIFE STORY AND BELIEFS OF BISHOP ÁRON MÁRTON

The study gives a summary on the life story of Áron Márton (1896–1980). The Roman Catholic bishop of Transylvania had undertaken a triple minority position. As a Hungarian in Romania, he belonged to a national minority. As a Catholic, he had undertaken a denomination minority, as the state religion was Greek Orthodox. As a believer, in the times of communism he also belonged to the ideological minority, as he managed to preserve the autonomy of the church

entrusted to him, by not making terms under any conditions with the atheist state power. He also founded a Catholic periodical on education and popular culture entitled "Transylvanian School", which claimed that the framework of life in minority is an endowment. In 1940, after the Second Vienna Award, he stayed in Gyulafehérvár, the seat of the bishopric belonging to the Romania of Antonescu. His point of orientation was not the centre of power or politics, but the system of values given by God. In 1944, in the time when the deportations of the Jewry of Hungary to the extermination camps started, he condemned racial persecution from the pulpit in Cluj belonging to Hungary, and here he announced with the pride of a senior pastor that the majority of his adherents are thinking similarly. The text of his speech was reproduced and distributed in the summer of 1944 by the Budapest office of the Holy Spirit Association (Szent Lélek Szövetség) lead by Margit Slachta, what served as a spiritual enhancement for the Jews and a guidance for the Christians of Budapest. At the same time, he wrote a letter to the Hungarian minister of the interior, to the lord lieutenant and the police superintendent of the Cluj county, in which he demanded an immediate stop to deportations. In 1948 he urged his adherents in circular letters to support the prosecuted Greek Catholic Romanians. Áron Márton had not only helped the survival of the Greek Catholic Church, but he also ordained the secret seminarians of the banned Franciscan order. In 1949 he was imprisoned for refusing to subordinate his church under the state interests. He spent six years in prison and ten years in a house confinement, under home arrest. He was posthumously awarded the title "Righteous Among the Nations" for his efforts for rescuing the Transylvanian Jewry.